

נשמת אברהם

סכנה. הנה כל זמן שלב התורם פועם ואפילו במקרה שכל מוחו כולל גזע המוח אינו מתפקד כלל הנקרא "מיתת המוח" עם כל זה דעתנו שאין שום היתר להוציא אף אחד מן איבריו ויש בזה משום שפיכת דמים.

(הרב) שלמה זלמן אויערבאך

(הרב) יוסף שלו' אלישיב ¹²³⁴⁵⁶⁷

3(ב) תשובתו של הגרי"ש אלישיב שליט"א להגאון שרגא פייוול כהן שליט"א (מכתבו של הרב פייוול כהן מובא לעיל עמ' תסא)⁵⁴:

בס"ד, ב שבט תשנ"ב

לכבוד ידידי הרב הגאון המובהק מהור"ר שרגא פייוול כהן שליט"א ברכה ושלו' רב

ע"ד השאלה אם מותר לחולה לקבל השתלת לב הואיל ועי"ז שמסכים לקבל הוא גורם לקצר ימיו של התורם וכמו שהאריך כת"ר בזה, ואף שלדעת הרמב"ם, וכ"פ בשו"ע אה"ע סי' ד בתינוק הנמצא בעיר שרוב תושביו נכרים שהולכין אחה"ר ואין מפקחין עליו הגל בשבת. אבל הרמ"א פסק שאף בכה"ג אין הולכין אחה"ר (אחר הרוכ), ונקטינן להלכה כהרמ"א כמ"ש במ"ב סי' שכמ.

אך בעיקר הדין דאין הולכין בפיקוח נפש אחה"ר כ' הפמ"ג יו"ד סי' קי (שערי דעת סקל"ז) וז"ל: "הא

דפסק הרמב"ם פ"ב מהל' שבת פירש א' מהם כ"ז שנשאר בקביעות מפקחין, קל הוא שהקילו רבנן ולא מד"ת עי' מ"מ שם, וי"ל איך התירו לעבור על ד"ת בקום ועשה וצ"ע וי"ל" ע"ש. והר"ן בשלהי יומא כתב: "פירוש מקצת מהן כלומר א' מהם אע"ג דמדינא כיון דנייד הו"ל למימר דמרובא פריש אפ"ה כיון דקביעות נשארה במקומה משום חומרא דפיקו"נ דיינינן ליה כמחצה על מחצה, וספק נפשות להקל. אבל פרוש כולו והלך א' מהן לחצר אחרת ונפלה שם מפולת עליו, כיון שהקביעות לא נשארה במקומה לא סגי' חומרא דפיקו"נ כולי האי דנימא דאפילו בכה"ג מפקחין". משמע דזה בגדר האמור בסופ"ק דכתובות לגבי יוחסין דבעינן תרי רובא להוציא מחשש קבוע, ועכצ"ל כן דאל"כ מה ההבדל בין האי רובא להאי רובא. ובפרמ"ג או"ח סי' שכט כתב דיש לספק הא דאין הולכין בפ"נ אחה"ר אם דווקא באיסור שבת במשאצ"ל (מלאכה שאינה צריכה לגופה) למ"ד דרבנן הקילו בו הא במלאכה ד"ת הולכין אחה"ר, והעד לכאור' דפירשו כולן הולכין כו' והתוס' שכ' ביומא פה וחי בהם משמע מה"ת אין הולכין אחה"ר, א"כ מאי שנא פירשו כולה" נומ"ש שם דבמפקחין

ציונים והערות

(54) ראה קובץ תשובות סי' ריח.

נשמת אברהם

דמים", ול"ל להביא ממרחק ממס' שמחות.

אכן בשמחות פ"א שנינו "אין מעצמין את עיני הגוסס, הנוגע בו ומזיזו ה"ז שופך דמים שהי' רבי מאיר אומר משל לנר כו' כך כל המעמץ את עיני הגוסס מעלין עליו כאילו נוטל נשמתו". היינו דאין בזה משום רציחה ממש אלא מעלין עליו כאילו - ולפי"ז ע"כ צ"ל דהא דקתני גוסס בכל גווני גוסס מיירי גם בגוסס בידי אדם [ייתכן דגם בגוסס בידי שמים ההורגו סמוך ליציאת נפשו לאו בר קטלא הוא, וצ"ע בזה] ומזה הוכיחו דכל עוד נשמתו בו אף דזוטר חיותי' המקרב מיתתו יש בו משום שפיכות דמים, ה"ה נתרופץ מוחו, והאי דינא דמחללין עליו את השבת איננו תלוי בהורגו אם חייב מיתה כמ"ש הרמב"ן הובא דבריו ברא"ש שלהי יומא, דמשום סכנת עובר נמי מחללין.

ומעתה מ"ש הרמב"ם פ"ב מהל' רוצח: "השוכר הורג להרוג חבירו... או שכפתו והניחו לפני הארי וכיוצ"ב... עוון הריגה בירו וחיי"מ לשמים... ", ובפ"ד שם: "אע"פ שיש עוונות חמורין משפיכות דמים, אין בהם משום השחתת ישובו של עולם כשפיכות דמים, וה"ה לא הרג בידי אלא סיבכו", יש לדון שאין הדברים אמורים במי שנתרופץ מוחו וכיוצ"ב וכו"ל. [זאת ועוד, אם הוא לא הי'

איכא משאצ"ל ע' ר"ה לב ברש"י דמ"ש מפקחין דאין בו אלא משום שבות].

עוד יש לדון במ"ש כיומא דף פה מי שנפל עליו מפולת לא מיבעיא ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק מת, ספק כותי ספק ישראל - מפקחין, מצאוהו חי פשיטא לא צריכא דאפי' לחיי שעה. לפי פשטות הסוגיא הרי האי חידושא ראפי' לחיי שעה מפקחין מיירי במצאוהו, היינו דאין לנו ספק מי הוא.

והנה בשו"ת שבות יעקב סי' י"ג [וכן הביאור הלכה בסי' שכט] הביאו מ"ש הסמ"ג והסמ"ק וז"ל: "אם מצאוהו חי אע"פ שנתרופץ מוחו ואינו יכול לחיות כי אם חיי שעה מפקחין עליו ומוציאין אותו לחיי שעה כדאמר במס' שמחות המעצם עיניו ה"ז שופך דמים" עכ"ל. והדברים צריכים ביאור מהי כוונתו במה שהביאו סייעתא למי שנתרופץ מוחו מהא דשנינו במס' שמחות אין מעצמין את עיני הגוסס, הלוא בגוסס בידי שמים קיי"ל בסנהדרין עח ההורגו נהרג עליו, ובנתרופץ מוחו ה"ה (הרי הוא) טריפה וההורגו פטור, ועי' ביאור"ל שם: "מרוצץ נמי גוסס הוא וגרע מגוסס", א"כ תרווייהו איתנייהו ב'י ומה ראינו מהתם להכא. ועוד הלוא משנה ערוכה היא בשבת קנא "המעצם עם יציאת נשמה ה"ז שופך

נשמת אברהם

נרשם להשתלה - אחר הי' בא במקומו. אמנם אחרי שהכינו אותו להשתלה אם הוא הי' חוזר בו הרי הי' לוקח זמן עד שיכינו אחר במקומו וא"כ נמצא שעל ידו מקצרים ימיו אך כ"ז אם הוא הי' עושה הפעולה בידיהו בעצמו אז בודאי מעלין עליו כאילו הוא נוטל נשמתו. אבל אם אנו דנין על גרמא עלינו לדון באופן כללי והרי אילולא הוא, היו מבצעים את ההשתלה ללא כל איחור].

לפי כל האמור נראה שיש מקום לסמוך על רוב בנדון שלפנינו [מובן שזה לפי מ"ש כת"ר לדמותו להרמ"א אה"ע סי' ד סעי' ל"ד. היינו שאין בזה משום קבוע לגבי שאר איסורי תורה].

והנני בזה ידידוש"ת

יוסף שלום אלישיב

3(ג) פסק דין של הגרי"ש אלישיב שליט"א. כל עוד שלא ברור שחולה כזה מוגדר כגוסס, אין להפסיק את מכונת ההנשמה כל זמן שלב החולה פועם בקרבו. (נכתב בהסכמתו של הגאון שליט"א).

3(ד) פסק דין נוספת. באב תשנ"ב שוב פורסם מכתב חתום ע"י הגרש"ז אויערבאך זצ"ל והגרי"ש אלישיב שליט"א ב"יתד נאמן" [בכתב ידו של הגרש"ז אויערבאך (שליט"א)] זצ"ל - תאריך המכתב אייר תשנ"ב:

נתבקשנו לגלות דעתנו, דעת תורה, בענין השתלת הלב לצורך חולה מסוכן, וכן בענין השתלת שאר איברים לצורך חולים שיש בהם סכנה - הנה כל זמן שהוא מונשם ולב התורם פועם, ואפילו במקרה שכל מוחו כולל גזע המוח אינו מתפקד כלל, הנקרא "מיתת המוח", עם כל זה דעתנו שאין שום היתר להוציא אף אחד מן איבריו, ויש בזה חשש שפיכות דמים.

שלמה זלמן אויערבאך

יוסף שלו' אלישיב

(4) דעתו של הגרא"י וולדינברג זצ"ל. לדעת הגאון זצ"ל חולה שמוגדר כמת מוות מוחי חי לכל דבר - שו"ת ציץ אליעזר⁵⁵.

(5) פרסום מכתב שכאילו הגרש"ז אויערבאך זצ"ל חזר בו⁵⁶.

באביב תשנ"ד, במכתב שפורסם (באנגלית) בכתב העת "תרדישין" Tradition⁵⁷ באביב של אשתקד יוצר את הרושם כאילו הולכת ומתגבשת כעת תמימות דעים בין פוסקי דורנו שמוות מוחי הוא מוות ממש. לטענת מחברי המכתב, גם שני גדולי הפוסקים הגרש"ז אויערבאך (שליט"א) זצ"ל, והגרא"י וולדינברג (שליט"א) זצ"ל, שעד עתה פסקו שמוות מוחי אינו מוות ממש, חזרו מקביעתם הקודמת.

ציונים והערות

(55) שו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' סו וח"ט סי' נג בסוף. אסיא חוברת מד כסלו תש"ן, עמ' קטו. וראה גם בשו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' מו וח"ט סי' כה פ"ד. (56) מכתב למערכת אסיא חוברת נ"ו תשרי תשנ"ו עמ' 123-121.

(57) מכתב למערכת '94, Tradition 28:3, Tendler MD & Rosner F.

נשמת אברהם

1. במצבים הבאים יהיה מותר להוציא איברים להשתלה מאדם שהרופאים קבעו שמת מוחי וכו'.⁵⁸ עקב הפרסום הנ"ל כתב ד"ר שולמן להגרש"ז אויערבאך זצ"ל בשאלה אם אמנם נכון הדבר שחזר בו מקביעתו הידועה שמות מוחי אינו מות ממש. תשובתו לא איחרה לבוא:

5(א) תשובתו של הגרש"ז אויערבאך זצ"ל

לכבוד ד"ר שולמן הנכבד הי"ו, את מכתבו קבלתי והנני להודיעך שלא שיניתי את דעתי ממה שכתבתי לך (פורסם באסיא אלול תשנ"ד עמ' 22-23), ועדיין אני חושב שמי שמת מוחי, לפי דין תוה"ק עדיין דינו כספק גוסס אשר המזיז גוסס דינו כשופך דמים, וכל שכן שאין להוציא ממנו שום אבר, וכפי שכתבתי לפרופ' אברהם הי"ו (פורסם באסיא שם עמ' 10-16).

ביקרא דאורייתא ובכבוד רב, ובברכה שלמה זלמן אויערבאך ממשיכים מחברי המכתב הנ"ל

ב-Tradition ומשערים שגם הגרא"י וולדינברג זצ"ל חזר בו כיון שפסק שמותר לבצע ניתוח קיסרי באשה שמתה מוחי⁶⁰. ד"ר שולמן גם כתב להגרא"י וולדינברג (שליט"א) זצ"ל, והוא ענה כדלקמן:

ציונים והערות

המכתב מצטט את המסקנות של ד"ר שטינברג ממאמרו שטרם פורסם [בינתיים פורסם באסיא, אלול תשנ"ד⁵⁸] על דעתו של הגרש"ז אויערבאך (שליט"א) זצ"ל, אך המחברים מתעלמים לגמרי מהפיסקה הראשונה של המסקנות⁵⁹, והיא:

1. מות המוח כפי שנקבע ע"י הרופאים כיום, איננו מספיק לקביעת מות האדם ודינו כספק מת ספק גוסס. לכן אסור לקרב מיתתו של אדם כזה בכל דרך, ואסור להוציא ממנו איברים להשתלה כל עוד לבו פועם, מחשש קירוב מיתתו של גוסס. ודבר זה אסור אפילו לצורך הצלת חולה בפנינו שבוודאי ימות. לפיכך בארץ ישראל שאינם זהירים בכל הפרטים האמורים, והרי יודעים שחייבים להתנהג על פי ההלכה - אסור להיות מועמד לקבל תרומת איברים."

כל הפיסקה הזו הושמטה במכתב הנ"ל ובמקומה מופיעה - לאחר משפט הקדמה - הפיסקה השניה כאילו היא הפיסקה הראשונה:

"היו חילופי מכתבים ושיחות אישיות רבים ביני לבין הרב ש"ז אויערבאך בין השנים 1991-1993 שהביאו למאמר כדלקמן מהרב אויערבאך שעומד לצאת לאור באסיא הבא:

(58) אסיא נג-נד עמ' 5. (59) עמ' 15, שם. (60) ראה שו"ת ציץ אליעזר חי"ח סי' לא. וראה גם בשו"ת שבט הלוי חי"ו סי' כז.

נשמת אברהם

[שליט"א] זצ"ל. וכך מעיד הגר"י
נויבירט שליט"א (המעין כרך לה, ניסן
תשנ"ה עמ' 3):

"בשנים האחרונות הייתי ער
למחלוקת גדולה בענין מות מוחי, עם
כל הכרוך לזה. הגרש"ז אויערבאך
זצללה"ה נתן פסקו, וזהו מי שהוא
בחור"ל שחלק עליו, כאילו בשם בעל
האגרות משה. הרב אויערבאך
זצללה"ה לא היסס ודחה את דברי
החולק ויש ללמוד את דברי האגרות
משה בתשובות לנכון... והנה החולק
פירסם ברבים כאילו הרב אויערבאך
זצללה"ה חזר בו, וגם כתב על זה
מכתב בעיתון בארה"ב. הרב אויערבאך
זצללה"ה שלל את דבריו, הוא לא חזר
בו. אבל החולק נשאר בשלו ושוב
הודיע ברבים שהרב חזר בו. והנה הרב
אויערבאך זצללה"ה כתב מכתב, אחרי
הודעותיו הראשונות, שאין הוא חוזר
בו, תאריך המכתב מלפני ארבעה
חודשים [המכתב אל ד"ר שולמן].
הרבה כאב ועגמת-נפש גרם זה למרן
זצללה"ה, הרי יש לדעת את האמת,
ולא שמישהו יהפוך את ההלכה, מאמת
לשקר. וכאן יש להוסיף שאין זו דעת
יחיד של מרן זצללה"ה, אלא כל גדולי
ישראל שיבלח"ט שליט"א היו בדעה
אחת, כמו הגר"ש אלישיב, הגר"ע
יוסף והגרא"י ולדינברג, עכ"ל.

בכבוד רב,

יהושע ישעיה נויבירט

ע"כ הציטוט מאס"א.

5(ב) תשובתו של הגרא"י וולדינברג זצ"ל
לכבוד הרופא הנכבד ד"ר רפאל
צבי שולמן נ"י

שלום רב,

מכתבו קיבלתי היום ואני ממחר
להשיבו כדלקמן.

נדהמתי לקרוא במכתבו האמירה
כאילו חזרתי מפסיקתי לאיסור השתלת
לב או שאר אברים לצורך חולה מסוכן
שלב התורם פועם ומוחו כולל גזע
המוח אינו מתפקד כלל הנקרא "מיתת
המוח". ואני מצהיר בזה בגלוי כי
כדעתי אז כן דעתי עתה לאסור דבר זה
ע"פ ההלכה ובתקיפות גדולה. וזה לא
מכבר חזרתי לכתוב על כך והדפסתי
שוב חות דעתי לאיסורא בספרי שו"ת
ציץ אליעזר חלק תשע עשרה סימן נ"ג
ובמפתחות ומילואים שבסוף הספר.
ולחיצוק הפסק הדפסתי גם חות דעתם
לאיסורא של ידידי הגאונים הגרש"ז
אויערבאך והגר"ש אלישיב שליט"א,
ותמה אני איפוא איך החי יכול
להכחיש את החי.

לזאת אני מצהיר גלויות כי הפרסום
שנכתב בירחון תרדישן השנה בקשר
לחות דעתי בנושא הנ"ל אין לו כל
אחיזה.

באעה"ח

אליעזר יהודה וולדינברג

5(ג) מכתבו של הגר"י נויבירט שליט"א.

וכדאי שנדע כמה צער גרם המכתב הנ"ל

Tradition-ב להגרש"ז אויערבאך

נשמת אברהם

הוא ברור שגם בזמננו הוא כן. ומה שכתר"ה דן להקל באם הרופאים רואים תגובות הלב בעלעקטריק ראדיאגרם (א. ק. ג.) לומר שאינו כלום ונחשב מת אם אך הפסיק לנשום וכו', וא"כ במי שרואין ע"י הא. ק. ג. שיש לו איזה חיות, הרי על אופן זה ליכא שוב אפילו רוב לומר שהוא מת, ואולי גם מיעוט ליכא, והוא חי ממש אף שאינו נושם וכו', ואדרבא יהיו מחוייבים להשתדל ברפואות אם אפשר, ומסתבר שגם בשבת, עכ"ל.

תגובתו של הגרש"ז אויערבאך זצ"ל. כתב לי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל: קשה לי להאמין שאפשר לנשום בלי שום פעילות מהמות. גם צ"ע במס' סוטה מה ע"ב איך זה פשוט לו שהראש נשאר במקום ואילו הגוף רהיט בלי ראש, עכ"ל.

תשובה שניה. כותב האג"מ⁶²: חולים שלא יכלו לנשום והניחו הרופאים בפיהם מכונה שנושם ע"י זה וכו', הנה אם לא ניכר בו בעינינו אחרים ענין חיות שנראה כלא מרגיש בכלום וכו' כל זמן שהמכונה עובדת אסור ליטול מפיו דשמה הוא חי ויהרגוהו בזה, אבל כשפסקה מלעבוד שנחסר החמצן שהיה שם, לא יחזירו לפיו עוד הפעם עד עבור זמן קצר כרבע שעה, שאם אינו חי כבר יפסיק מלנשום וידעו שהוא מת וכו'. אבל באלו שהוכחו בתאונת דרכים וכו' שאלו אף שאין יכולין לנשום בעצמן וגם לא ניכרין בהם עניני חיות

6. דעתו של הגר"מ פיינשטיין זצ"ל. ארבע תשובות פורסמו באגרות משה שלש בחייו של הגאון זצ"ל - שתיים בנושא של הגדרת המוות ושתיים בנושא של השתללות. תשובה הרביעית, בנושא של השתללות, נגלתה לאור אחרי פטירתו.

6(א) הגדרת המוות.

תשובה הראשונה. כותב האג"מ⁶¹: אבל האמת ודאי שלא זה שפסק המוח לפעול הוא מת, דכל זמן שהוא נושם הוא חי, רק זה שפסק המוח לפעול פעולתו הוא דבר שיביא למיתה שיפסוק לנשום, ואפשר כיון שעדיין הוא חי שאיכא מיני סמים בעולם, מהידועים לאינשי או שעדיין אינם ידועים, שיעשו שהמוח יחזור לפעול פעולתו, וכן שייך להתפלל להשי"ת שירפאנו שהוא רק בחשיבות חולה ומסוכן שרשאים להתפלל ולא שהוא בחשיבות מת שאסור להתפלל מפני תפלת שוא. שלכן פשוט שההורגו הוא רוצח וחייב מיתה אם ליכא חסרון המטריף בהמות, דהא לא הוזכר בגמ' ובפוסקים שיהיה סימן חיות במוח, ולא שייך לומר נשתנו הטבעים בזה, דגם בימי חז"ל היה המוח פועל הפעולות כמו בזמננו וכל חיות האדם היה בא ממנו, ומ"מ לא היה נחשב מת אם אך הפסיק פעולת לנשום וכו', וא"כ במה שרואים ע"י העלעקטריק ראדיאגרם (א. א. ג.) נחשב מת בפסיקת פעולת המוח וכמו כן

ציונים והערות

61) שו"ת אג"מ יו"ד ח"ב סי' קמו. 62) יו"ד ח"ג סי' קלב.

נשמת אברהם

אחרים אפשר שאינם עדיין מתים, וכיון שאתה אומר שעתה איכא נסיון וכו' יכולין לברר ע"י זריקת איזו לחלוחית וכו' לידע שנפסק הקשר שיש להמוח עם כל הגוף וכו' שא"כ יש לנו להחמיר באלו שאף שאינו מרגיש כבר בכלום וכו' ואף שאינו נושם כלל בלא המכונה, שלא יחליטו שהוא מת עד שיעשו בדיקה זו, שאם יראו שיש קשר להמוח עם הגוף אף שאינו נושם יתנו המכונה בפיו אף זמן גדול, ורק כשיראו ע"י הבדיקה שאין קשר להמוח עם הגוף יחליטו ע"י זה שאינו נושם למת, עכ"ל.

6(ב) השתללות.

תשובה שלישי⁶³. עש"ק ב' דר"ח אדר

השני תשל"ח.

מע"כ ידידי הנכבד והחשוב מאד כש"ת הרה"ג מוהר"ר קלמן כהנא שליט"א, שלום וברכה וכל הטוב לעולם. הנה בדבר חולשת בריאותי ל"ע נתאחר כתיבתי איזה ימים, ולדינא השבתי בטעלעגראמא שאסור והוא רציחה בידים לשתי נפשות כדכתבתי עוד בשנת תשכ"ח והיא גם נדפסה בספרי אג"מ ח"ב דיו"ד סימן קע"ד וכדכתבתי שם שאין להאריך בזה בפלפולים שלא ידמו לטועים שיש גם מקום להתיר. אבל באתי בזה כי בררנו הדבר וחתני הרה"ג מוהר"ר משה דוד טענדלער שליט"א ראה גם כל הזשורנאלן שבעניני רפואה שליכא שום שינוי לטוב

אפילו לפני זה ששתלו בו שלא נראה מי שחי איזו שנים ואף אלו החדשים שהוא חי הם חיים של יסורים ומכאובות וצריך לרופאים, ובמדינתנו ארצות הברית דאמעריקא אסרו זה לבד מדינה אחת הנקרא סטייט שהתירו לרופא אחד שחושבין אותו לגדול ביותר. והוא בלא טעם אך אוה"ע אין חוששין לרציחה, וכן הרבה מלוכות אסרו זה מטעם שהוא רציחה בלא תועלת, ולכן שקר אמרו הרופאים שהוטב המצב לענין החולה שנשתל בו. ואדרבה יש לענוש את הרופאים שעושין זה בחיוב רוצחים במזיד כי גם הם יודעים שלא הוטב כלל, עכ"ל התשובה.

תשובה רביעית. בקיץ תשנ"ב פורסם

מכתב מהגאון זצ"ל שנכתב לד"ר בנדי בר"ח כסלו תשמ"ה:

הנה נכדי, הרב וכו' מרדכי טענדלער שליט"א, דיבר לי באריכות בכמה מהספיקות והחקירות שנתחדש אצל ידידי, מחמת הפסק שערכאות הראשיות בנוא יארק הכריעו, לקבל "מיתת המוח" כהגדרת מיתה. למעשה, כפי ששמעתי מחתני, הרב וכו' משה דוד טענדלער שליט"א, הערכאות רק קבלו הגדרה שגם מוצדק לדינא, הגדרה שקוראים ה"הארבערד קריטיראי" שנחשב ממש כ"מחתך ראשו" ר"ל של החולה, שהמוח כבר, ר"ל, ממש מתעכל⁶⁴.

ציונים והערות

(63) חו"מ ח"ב סי' עב. (64) כפי שכתבתי לעיל אנו יודעים היום שבחלק ניכר של חולים כאלה שהוגדרו כמתו מוות מוחי, אדרבה, יש ראיות מוכיחות שעדיין נשאר קשר בין חלקי המוח והגוף. יתירה מזאת אין שום דרך -

נשמת אברהם

רובם נכרים והם הרי מתנהגים רק לפי המדע הרפואי וחוק המדינה, ואם לפי החוק החולה נתשב למת הרי הם מיד מוציאים ממנו איברים הצריכים להשתלות, שם מותר גם לשומר תורה ומצוות לרשום עצמו בתור לקבל השתלה.

אולם בא"י שחייבים להתנהג גם לפי דין תורה וכהלכה, אם החולה מונשם באופן מלאכותי ממכשיר הנשמה, גם לאחר שנתברר ע"י הבדיקות שיש לנו היום שהמות כולו מת, עדיין דינו לענין הוצאת אברים כספק גוסס. אך אעפ"י כן אמרתי שלענ"ד היות וע"י בדיקת נוצה על יד האף והוא כבר הרבה שעות ללא שום תנועה כי אין לו נשימה עצמאית, ומכיון שאת המכשיר רק שמו הרופאים, יש לראותו כאילו הוא רק מאריך את סוף הגסיסה ומעכב את הנשמה לצאת מן הגוף, ולכן מותר להסיר אותו ממנו.

[ואף שכן מבואר גם באגרות משה יו"ד ח"ג ס"י קל"ב, מ"מ הואיל ובדבריו שם אפשר קצת לדחוק ולפרש אחרת, לכן נהניתי כאשר הראו לי מכתב שהגאון הנ"ל כתב לד"ר בנדי הי"ו ושם כתב ברור ומפורש שמותר. אך נלענ"ד דאף שכתב שם "שגם מוצדק לדינא" ו"שנחשב כמחתך ראשו" ו"אף שהלב

והנה, אף שהלב עדיין יכול לדחוף לכמה ימים, מ"מ כל זמן שאין להחולה כוח נשימה עצמאית, נחשב כמת, וכדביארתי בתשובתי בא"מ יו"ד ח"ג סימן קל"ב. במקרה שבית חולים, או איזה מדינה, יתחיל להחשיב כמתים גם חולים שלדינא חיים, ויתחייבו הרופא שמטפל בחולה זה, לצוות שיסלקו החולה ממכשירי נשימה, הנה מעצם הדין, נחשב כ"חד עברא דנהרא", שהרי בלעדו, יש עוד רופאים שכך יצוו, ומ"מ עדיף שיסלק עצמו מטיפול החולה, וישאר ביד הבית חולים לצוות כרצונם. אבל במקרה שהחולה יהודי, מחוייב הרופא וה"ה שאר יהודים, לעשות כל שיכלתם להצילו, אף שרק מצילו לכמה ימים, שהרי כבר הוי כגוסס, וגם אם הצלה זו יתחייב הרופא להוציאו הון רב, לשלם להשכרת המכשירי נשימה ושאר טיפולין, מחוייב כך לעשות, וכפי הגדרים של הארכת חיי שעה. ואם יהיה איבה, יהיו מחוייבים לעשות גם לעכו"ם, עכ"ל המכתב.

6(ג). תגובתו של של הגרש"ז אויערבאך זצ"ל על שתי התשובות האחרונות (להרב כהנא ולד"ר בונדי) של הגר"מ פיינשטיין זצ"ל. כתב לי⁶⁵ הגרש"ז אויערבאך זצ"ל וז"ל:

בענין השתלת איברים מגוף מת לחולה מסוכן, דעתי היא שבחול"ל בבתי חולים אשר הרופאים והחולים

ציונים והערות

לפני מוות ממש של החולה לנבא מה מצב של מוחו - Crit. Care Med. 20:1705, '92. (65) ועבר שוב על מכתבו ותיקן והוסיף בתאריך יותר מאוחר.

נשמת אברהם

הנני אומר מפני שקיבלתי מכתב משלשה רופאים מומחים - שומרי תורה [המכתב מובא לעיל, עמ' תסו]. ברם מיד כשהרופאים החליטו על גזע המוח שכבר מת דינו ודאי כגוסס שאסור להזיז אותו אפילו זיז כלשהו כשזה לא לטובתו ולכן אותה הבדיקה החשובה שמכניסים חומר תוך הגוף לבדוק אם הדם מגיע למוח אף אם לא מזיזים ממש את הגוף גם זה אולי חמור יותר מהזזה ואסור אפילו לצורך הצלה של חולה אחר מסוכן. ואפילו אם החולה ציוה על כך בחייו חושבני דאף שמותר לאדם לסכן עצמו להצלת אחרים ממות, מ"מ רק הוא עצמו מותר לו לעשות כן אבל לא שהרופא יעקור עכשיו איברים וספק שהוא ממש ממית אותו בידים. ולכן היות שלצערנו לא זהירים כלל בזה בבתי חולים שבא"י לכן לא נכון לרשום עצמו כמועמד להשתלה.

ומכל מקום הנני אומר בפירוש שזה רק דעתי הפרטית, ולמעשה לא לסמוך על זה רק אם יסכימו לכך גם מגדולי התורה שבדורנו.

שלמה זלמן אויערבאך
הערה (א. ס. א). על אף שמביאים כראיה⁶⁷ שהאג"מ כן חזר בו מזה שהתיר לחולה בארה"ב⁶⁸ לעבור השתלת לב, אין מזה שום הוכחה פרט לזה שעם עצם

עדיין יכול לדחוף לכמה ימים, מ"מ חושבני שכל הביטויים הללו הם רק לענין זה שנתכוין להורות "שמותר לסלק החולה ממכשיר הנשימה", שהרי הזמן של המכתב הוא כסלו תשמ"ה אשר בכל עולם התורה דנו אז על ההשתלות אם מותר או אסור, ואילו היה דעתו שנחשב ממש כמת גם לענין הוצאת איברים, הרי פלא גדול הוא איך לא הזכיר שיש גם מצוה לקחת ממנו איברים לצורך הצלת נפשות של חולים מסוכנים. ואף שהאי גאון זצ"ל נקט בפשיטות באג"מ גם בשנת תשל"ח⁶⁶ דהשתלת לב היא רציחה של שתי נפשות, מ"מ במכתב זה דכתב אותו בשנת תשמ"ה לאחר שנים רבות שכבר ידע מהבדיקה החשובה, היה צריך ודאי להזכיר את זה שמותר להוציא אותם. ולכן חושבני שלא רצה כלל לסמוך על הבדיקות לעשות מעשה בקום ועשה להוציא איברים בידים].

אך אעפ"י כן הואיל ובש"ס ופוסקים לא נזכר כלל ענין של מות מוחי, ובעיקר מפני זה שלא נראה כלל לעינים וגם לא ברור עד כמה שהבדיקה היא כבר באמת מוחלטת, לכן צריכים עדיין לחכות עד שפעימת הלב תיפסק לגמרי ולהמתין אח"כ עוד חצי דקה, ורק אז אם הגוף מונח כאבן דומם דינו ממש כמת לכל דבר. ואת זה

ציונים והערות

(66) מכתבו להגר"ק כהנא זצ"ל באג"מ ח"ב סי' עב, מובא לעיל (תשובה שלישית). (67) אסיא ניסן תשמ"ז כרך מב עמ' 71 והערה 12 ועיין שם גם בהערה 13. (68) ועיין בשו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' סו בהתחלת התשובה

נשמת אברהם

שליט"א⁶⁹: אין להרהר כלל אח"ז דאיסור רציחה יש לקחת הלב ממי שלבו פועם עדיין וכו'.

8. פוסקים אחרים. וכן פוסק הגרי"י ווייס זצ"ל⁷⁰. וכן כותב הרב יהודה דוד בלייך שליט"א⁷¹ בשם הגר"א ש"ך זצ"ל והגר"י קולין זצ"ל רבה של ירושלים. וכן כותב הגר"א סולוביצקי זצ"ל⁷².

9. בסיכום. רובם ככולם של גדולי ישראל על פי ההלכה לקחת שום אבר מתורם שהוא מת מוחי או לקבל אבר ממנו. מאידך בחוץ לארץ מותר לקבל אבר שנלקח מחולה כזה. ממה שכתבתי כאן נראה שאין כל מחלוקת בין דעה זו של גדולי ישראל ודעתו של הגר"מ פיינשטיין זצ"ל כי גם הוא וכן הרי"י ווייס זצ"ל התירו קבלת אבר מחולה כזה בחוץ לארץ בלבד (ראה לעיל בהחלטת הרבנות הראשית לישראל). ואפילו שיש דעות שמותר ומצוה לקחת אברים מיהודי שמת מוחי - אפילו הכי מספק דאורייתא לא יצאנו וכיון שמדובר על ספק רציחה של התורם, צריכים להחמיר. ע"כ הסוגיא של מוחות מוחי.

התקדמות הרפואה והסיכויים הטובים מאד היום להצלחת ההשתלה והארכת חייו של החולה, חזר בו האג"מ מקביעתו שגם מדובר ברצח של מקבל הלב. אך לגבי התורם, הלא ברגע שמוציאים את הלב מחולה (שגזע המוח שלו הוגדר כמת), ואפילו באיסור, אז אין כל איסור הנאה - במקרה של סכנת נפשות של חולה אחר הסובל ממחלת לב המסכנת את חייו - לקבל את הלב, כיון שבין כה וכה יוציאו את הלב וישתילו אותו בחולה מתאים, ולמה שהוא לא יציל את חייו. והסכים אתי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל.

ואפילו אם נאמר שלדעתו של הגר"מ פיינשטיין זצ"ל מוחות גזע המוח נחשב כסימן של מוחות כל הגוף, הדבר נתון למחלוקת גדולי הפוסקים, וממילא יש כאן ספק של רציחה בלקיחת הלב של אדם במצב זה ולכן יש להחמיר, וכן אמר לי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל.

עוד יש לציין - גם כל הפוסקים המובאים לעיל לא אסרו על חולה שזקוק להשתלה לקבל אבר מתורם שמת מוחי אלא בארץ ישראל בלבד, כך שלכאורה אין כל מחלוקת בינם לבין הגר"מ פיינשטיין זצ"ל שבחו"ל כל שהתורם לא ידוע, מותר.

7. דעתו של הגר"ש הלוי וואזנר

ציונים והערות

מה שכתב על תורם עכו"ם. ועיין מה שכתבתי לעיל סי' קנח ס"ק א (עמ' קכ). וכן אמרו לי הגרי"ש אלישיב שליט"א והגר"א וולדינברג זצ"ל וכן כתב הגר"ע יוסף שליט"א בשו"ת יחיה דעת ח"ב סי' יד עמ' ס. וראה במג"א סי' רכה ס"ק כ. ועיין היטב ברש"י פסחים כה ע"ב וביומא פב ע"ב ד"ה מאי חזית. (69) שו"ת שבט הלוי ח"ז סי' רלה. וראה גם שם ח"ד סי' כז. (70) שו"ת מנחת יצחק ח"ה סי' ז. (71) אור המזרח תשרי תשכ"ח. (72) אור המזרח ניסן תשמ"ח.

נותנין אותו על גבי חול, ולא על גבי חרסית ולא על גבי אדמה, ואין נותנין על כריסו לא קערה ולא מגריפה ולא צלוחית של מים ולא גרגיר של מלח, ואין משמיעין עליו עיירות, ואין שוכרין חלילין ומקוננות, ואין מעמצינ עיניו עד שתצא נפשו. (ג) וכל

נשמת אברהם

הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שאסור לקחת ממנו שום אבר להשתלה כל זמן שהוא נושם ולבו פועם.

עד כאן הסוגיא של תרומת איברים ממי שלבו עדיין פועם

(ג) וכל המעמיץ עם יציאת הנפש. ובמס' שמחות (פ"א ה"ד) מסיים: וכל הנוגע בו ה"ז שופך דמים, למה הדבר דומה לנר המטפטף, שכיון שנוגע בו האדם מיד נכבה. וכ"כ הרי"ף והרמב"ם⁷³, וכן הובא בשבת⁷⁴. וכותב בחידושי רע"ק כאן: ומ"מ אם יש דליקה מוציאה אותו מהבית, עכ"ל, דהיינו אם זה לטובת הגוסס, מותר להזיזו. ונ"ל שאפילו אם הוא בלי הכרה מותר לעשות כן כי אולי יתעורר או אולי טעו והוא לא לגמרי בלי הכרה, והסכים אתי מו"ר הגרי"י נויבירט שליט"א. וללא ספק שמותר לרופא, או כל אדם אחר, שמתכוון לרפאותו ולעזור לו ולהצילו, לנגוע בו ולהזיזו לפי הצורך, ולא רק מותר אלא גם חייב לעשות כל מה שביכולתו כדי להציל את החולה. והנה אפילו כהן, שאסור לו להיכנס לבית שבו נמצא גוסס⁷⁵, אם הוא יכול להציל את החולה, מותר לו וגם מחוייב הוא להיכנס כדי לטפל בו ולהשתדל להצילו. ולא זה בלבד, אלא מותר לו לעשות זאת גם כשיש ספק

10. החולה שמוגדר כ"צמח". ברפואה מגדירים חולה כזה כאדם במצב כרוני של עירנות ללא מודעות. המחלה היא מחלה נוירולוגית כשהחולה נטול ממודעות לגירויים חיצוניים אך עם פעילות תקינה של אברים החיוניים כגון לב, נשימה ולחץ דם. הם בדרך כלל נושמים עצמונית עם תפקוד שמור של הלב מעי וכליות. האם ניתן להשתמש בהם כתורמים? האפשרות המחרידה כבר הועלתה בעיתון רפואי בין המכובדים בעולם לפני כמה שנים בהצעה לשנות - שוב - את הגדרת המוות לכלול חולים שאיבדו את תפקוד העליון של המוח - דהיינו חשיבה, דיבור וקשר עם הסביבה. אם נגדיר אותו כמת אז אין שום מניעה להפסיק עם זריקה מתאימה את פעימות לבו ולקח איבריו להשתלה. גישה שניה היתה להשאיר אותו בין החיים אלא להוציא אותו מחוץ לאלו שהריגתם מוגדרת כרצח!

11. תינוק שנולד ללא מוח עליון (אנאנציפלוס). בתינוק זה גזע המוח פועל באופן תקין והוא נושם באופן עצמוני. אך רובם ככולם ימותו תוך ימים ספורים. ולכן יש גם הצעה בספרות הרפואית להגדירם כמת גם כשלבם פועם והנשימה היא ספונטנית. ואמר לי

ציונים והערות

(73) ש"ך ס"ק ה. (74) קנא ע"ב. (75) יו"ד סי' שע.

המעמין עם יציאת הנפש, ה"ז שופך דמים. ואין קורעין ולא חולצין ולא מספידין עליו, ולא מכניסין עמו ארון לבית, עד שימות. ואין פותחין עליו בצדוק הדין, עד שתצא נפשו. הגב וי"א דאין חולצין לו קצר ח"ע"פ שאינו עמו צצית, עד אחר שימות. חסור לחלוץ שום קצר להיות פתוח עד למחר שלא יקצרו בו כמות צחותו היום, ויש סכנה

נשמת אברהם

ואף אם נימא שאיכא מציאות לחבר הראש להגוף ויחיה ליכא חיוב זה אף בחול דאין חיוב להחיות מתים שלכן בשבת היה אסור, עכ"ל.

ולא הבינותי, כי לכאורה גם מי שמת מוות קליני - דהיינו אינו נושם כלל אין לו דפיקות לב ואינו זו - נחשב כמת בהלכה (ולא ידוע לי שבחז"ל נקבע כמה זמן צריך אדם להיות במצב כזה כדי שיחשב כמת), ובכל זאת, מעשים בכל יום שמנסים ל"החיותו" ע"י עיסוי לב, מכת חשמל, הנשמה מלאכותית וכו', וגם בשבת, ומעולם לא שמעתי שאין זה נחשב כמצוה גדולה ושחייבים לעשות כן, ואפילו בשבת. וה"ה בן שמונה שבזמן חז"ל היה מוגדר כודאי מת והיה אסור לחלל עליו את השבת ואפילו בטילטול בעלמא⁸⁰, ומאידך היום חייבים לעשות לו כל מה שצריך כדי להחיותו ואפילו תוך כדי איסורי דאורייתא. וצ"ע כי לא מצאנו בחז"ל ופוסקים שבמצבים אלו - האדם שמת מות קליני וה"בן שמונה", וה"ה בהותו ראשו - שיהיה אסור לחלל עליהם את השבת גם בעתיד, כשיש סיכוי להצילו.

שאולי החולה כבר מת, כי אפילו ספק ספיקא של פיקוח נפש דוחה איסור⁷⁶. ויותר מזה, מותר לכהן לעשות זאת אפילו כשנמצא במקום אדם אחר שאינו כהן שגם יודע לטפל בחולה⁷⁷, כי לא מכל אדם זוכה חולה להתרפאות⁷⁸. וע"ע לקמן סי' שע ס"ק ב.

אך, אם לא ניתן לעשות שום דבר כדי להצילו, צריכים מאד להזהר, ובמיוחד בבית חולים, שגם הדברים השגורתיים לא ייעשו לו, כגון בדיקות לחץ דם, חום או אפילו דופק וכ"ש לקיחת דמים לבדיקת מעבדה, אם בין כה וכה תוצאות בדיקות אלו לא יביאו לשום שינוי בטיפולו. מאידך אם החולה בהכרה וירגיש שהפסיקו לבדוקו ולטפל בו כפי שעשו בעבר, הדבר עלול להביא אותו ליאוש ולטירוף הדעת עם החמרת מצבו וקירוב מיתתו. במצב זה צריך לעשות - בזהירות רבה - המינימום שניתן כדי להפיס את דעתו. לעומת האמור, חייבים לעשות כל דבר שהוא לטובתו ולהקלת סבלו, כגון רחיצה סידור מיטתו וכו'. וראה להלן ס"ק ו. החייאה בחולה שמת מוות קליני. כותב האג"מ⁷⁹: ולכן במי שהותו ראשו וכו'.

ציונים והערות

76) שו"ת חת"ס יו"ד סי' שלח. גשר החיים ח"א פ"ב ס"ק ב. 77) פ"ת יו"ד סי' שע ס"ק א. 78) יו"ד סי' רכא סע' ד בט"ז וש"ך ס"ק ב. 79) יו"ד ח"ב סי' קעד סוף ענף א ד"ה ולכן. 80) שבת קלה ע"א. או"ח סי' של סע' ח.

צדצר. (ד) וכן אסור לגרוס למת שימות מכרה, כגון מי שכוף גוסס זמן ארוך ולא יוכל

נשמת אברהם

(ד) וכן אסור לגרוס.

יחסי, יחסי לגבי תוחלת חייו, מצב בריאותו, תועלתו לחברה, או כל מודד שרירותי אחר. יהא אז צורך לדרג בני אדם, ושני אנשים לא יהיו לעולם בעלי ערך שווה. ברגע שנפגע בחייו של איזה חולה שהוא על ערש מותו משום שהם חסרי ערך, אנו פוגעים בערכם הבלתי מוגבל של חיי כל אדם ואדם וקובעים להם מימדים מוגבלים, עכ"ל. ועיין בדעת זקנים מבעלי התוס' ⁸⁴.

לכן קדושת החיים עצמה היא כך שאין רשות בשום אופן להקל מהיסורין והסבל של החולה ע"י קיצור חייו בכל דרך ובכל צורה ואפילו בשניה אחת. ואפילו אם נצחון המוות כעבור זמן מה ברור לחלוטין, חייו של החולה הם עדיין בעלי ערך בלתי מוגבל והריגתו היא פשע לא קטן מהריגת אדם בריא ביותר ⁸⁵. ואע"ג שהחולה סובל יסורים וכאבים קשים, אין לנו רשות להרוג אותו או לגרום למיתתו כדי שלא יסבול, ואדרבא זהו לזכותו - עיין בגמ' ⁸⁶ ורמב"ם ⁸⁷: סוטה שיש לה זכות וכו' הרי זו תולה לה ואינה מתה לשעתה אלא נימוקת והולכת וחלאים כבדים באין עליה עד שתמות אחר שנה או שנתיים או שלש לפי זכותה, והיא מתה בצביית בטן ובנפילת איברין, ע"כ.

ציונים והערות

(81) מצוה לד. (82) ח"א פ"ב סע' ב הערה 3. (83) הרפואה והיהדות עמ' 152. (84) בראשית ט:ה מובא בב"י יר"ד ס' קנז. (85) הרפואה והיהדות עמ' 152. (86) סוטה כ ע"א. (87) הל' סוטה פ"ג ה"כ.

1. החולה הסובל. מיתת רחמים (המתת

חסד). כותב המנחת חינוך ⁸¹: אף אם יבוא אליהו ויאמר שלא יהיה לאדם חיים אלא שעה או רגע, מ"מ התורה לא חילקה בין הורג ילד שיש לו לחיות כמה שנים ובין הורג זקן בן מאה, בכל ענין ההורג חייב אף שהוא למיתה עומד, מ"מ מחמת הרגע שיש לו עוד שיחיה, על זה חייב. וכן מסביר הגשר החיים ⁸² שמכיון שאין שיעור וגבול לערכי חיים תכליתיים, הרי לדבר שאין בו גבול ומידה אין לסמן בו הפרש בין חלק קטן לבין רבוא ריבואות שלו. כי על כן אין חילוק בדין התורה בין הורג איש בריא צעיר לימים לבין הורג איש גוסס זקן בן מאה. וכ"כ הרב יעקובוביץ זצ"ל ⁸³: כי ערכם של חיי אדם הוא ללא שיעור ולפיכך אינו ניתן לחלוקה, וכל חלק וחלק מהם הוא אינסופי. יוצא איפוא, שלשבעים שנות חיים אותו ערך בדיוק כלשלושים שנה, או שנה אחת או שעה אחת או שניה אחת. הגדרה קפדנית זו של קדושת חיי אדם מבוססת לא רק על מתמטיקה צרופה או הגיון, היא מיוסדת באותה מידה על שיקולים מוסריים. אם יגרע מערכם של חיי אדם בשל קיצו המתקרב, יפסידו חיי אדם בכלל את ערכם המוחלט ויקבלו ערך

נשמת אברהם

וז"ל של הגר"מ פיינשטיין זצ"ל⁸⁸: כי הדם הוא יחניף את הארץ (במדבר לה:לג). צריך להבין פי' הלשון "יחניף", שלכאורה אינו שייך לפירוש חניפה שבכל מקום. והנכון לענ"ד דאף דכל המלכיות מקפידות על שפיכות דמים, מ"מ יש חלוק גדול בין קפידתם לאיסור ש"ד שבתורה, דקפידת המלכיות הוא מצד ישוב העולם כמפורש באבות (פ"ג מ"ב) וכידוע, ולכן אם נדמה לו שאדרבה חברו מקלקל ישוב העולם לפי דעתו הסכלה, הורג לחברו, ומצד זה יש מלחמות בעולם, ועוד מצדיקים עצמם בחשבם שלא פעלו עול אלא עוד תקנו בזה, וגם ודאי אין מקפידין על חיי שעה כלל ולא על חיי זקן, כידוע שאין הרופאים משתדלים כ"כ בעד זקן, אבל איסור התורה הוא מצד חשיבות האדם, ולכן אף שאין צורך בו לישוב העולם נמי אסור להורגו באותו החומר עצמו, ואף לשוטה ואף לחיי שעה ישנו אותו האיסור עצמו, ומותר בשביל זה לחלל שבת. נמצא כשאחד הורג חברו הוא מחניף לארץ כפשוטו, שלפי דעתו האדם הוא טפל לארץ, ולא כהאמת שהוא דרך התורה שאדרבה הארץ טפל להאדם, עכ"ל.

2. הארכת חייו של הגוסס והסובל או שב ועל תעשה (DNR).

א. דעתו של הגרש"ז אויערבאך זצ"ל.
א"ל הגרש"ז אויערבאך זצ"ל:
שצריכים להבדיל בין טיפולים הממלאים

צרכיו הטבעיים של החולה או המקובלים כשגרתיים, ובין טיפולים שהם מחוץ לגדר השגרה. ולכן חולה למשל, הסובל מסרטן שהתפשט בגופו והוא קרוב למיתה, על אף שיש לו יסורים וכאבים קשים, אסור להפסיק לו או למנוע ממנו חמצן או כל מזון או נוזל מזין אחר, להם הוא זקוק. אם הוא סובל מסכרת, אין להפסיק את מתן האינסולין כדי שימות יותר מהר. אין להפסיק את מתן דם או כל תרופה אחרת, כגון אנטיביוטיקה, הדרושה לטיפולו. גם אין למנוע ממנו דברים אלו, כשהמטרה בכל זה הינו כדי לגרום למיתה יותר מהירה של החולה. אולם מאידך, אין כל חיוב לטפל בחולה כזה בצורת קום ועשה כשהטיפול עצמו יגרום לו לסבל רב בנוסף ליסוריו, כשהטיפול הוא מחוץ לגדר השיגרה וכשאין לצפות אלא להארכת חייו במידת מה ולא לריפוי מחלתו היסודית, ובמיוחד אם גם החולה אינו מסכים עקב הכאבים הקשים או הסבל הרב, עכ"ד הגרש"ז אויערבאך זצ"ל. ועיין גם לעיל סי' קנה ס"ק ב (עמ' עז).

א1. חולה סופני והחייאה. כן חולה שמצבו ודאי מיואש, שהפסיק לנשום או שלבו הפסיק לפעום, אין כל חיוב לנסות להחיותו או להאריך את חיי השעה שלו, כגון ע"י עיסוי לב או הנשמה מלאכותית, אם פעולות ההחייאה יוסיפו יסורים על יסוריו⁸⁹.

ציונים והערות

(88) דרש משה פ' מסעי. (89) וראה גם בשו"ת אג"מ יו"ד ח"ב סי' קעז וכן במאמרו במוריה אלול תשד"מ עמ' נב ובשו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' פט אות יא.

נשמת אברהם

איבוד לדעת או גרם מיתה כי מדובר על מיתה טבעית ע"י מלאך המות שלא היה לו רשות לעבור בתוך העיר. וכבר כתבתי לעיל⁹⁴ מהגמ' בסוטה⁹⁵ ומהרמב"ם⁹⁶ שסוטה שיש לה זכות הרי זה תולה לה וכו'. ואמנם לכאורה יש סתירה מהגמ' ביומא⁹⁷ ששם כתוב: כינונים לאלתר מתו, רשעים מצטערין והולכין עד חודש ימים, ע"כ, אך אולי יש לומר שאין כאן סתירה כי דוקא הזכות של תלמוד תורה היא שתולה לה, אבל עיין בגמ' שבועות⁹⁸ שלא משמע כן, וצ"ע.

4א. שב ואל תעשה. כותב הגרש"ז אויערבאך זצ"ל⁹⁹: הן אמנם פשוט וברור דאע"ג שהחיים של משותקים ל"ע אינם כלל חיים לפי המושגים הפשוטים שלנו וקשה מאד כח הסבל של החולה וגם של משפחתו, עם כל זאת הננו מצווים וגם חייבים להשתדל בקום ועשה להארכת חייהם של משותקים. ואם הוא חולה חייבים ודאי להזדרז בהצלתו וגם לחלל עליו את השבת, כי הענין של "חיים" אין לנו שום קנה-מידה במה למדוד את יוקרם וחשיבותם אפילו לא בתורה ומצוות שהרי מחללין את השבת גם על זקן חולה מוכה שחין אע"פ שהוא חרש ושוטה גמור ואינו יכול לעשות שום מצוה וחיייו הם רק למשא וסבל גדול על משפחתו וגורם להם ביטול תורה ומצוות, ונוסף לצערם הגדול

2א. מתן מורפיום. עוד א"ל הגרש"ז אויערבאך זצ"ל: שמותר ליתן מורפיום וכדומה לחולה הגוסס כשזה חיוני כדי לשכך את הכאבים, אף שידוע שיש חשש שזה עלול לקרב את מיתתו, וזאת כתנאי שמטרת הטיפול הינה אך ורק לשכך את כאביו וסבלו. וכל זה כשאין כל זריקה וזריקה בפני עצמה מקצרת חיי החולה בהכרח אלא מבין רבות מתקצרים חייו, אולם חולה שבמצב כזה שאפילו זריקה אחת של מורפיום עלולה להפסיק את נשימתו העצמית, אסור ליתן לו התרופה אפילו כשיש לו כאבים קשים, אלא אם כן החולה יהיה מונשם בצורה מלאכותית⁹⁰. ועיין במאמרו של הגר"א נבנצאל שליט"א⁹¹.

עלי להדגיש שהיום נמצאים רופאים שמומחים בטיפול בכאבים בחולים כאלה וחייבים להתייעץ איתם בהקדם. מה עוד שברוב החולים האלה יודעים אנו היום שאין במתן מורפיום באופן מבוקר סיכון לחייהם. בנוסף, בחלק ניכר של החולים סובלים מדיכאון סמוי או גלוי וחייבים להתייעץ עם רופא פסיכיאטר בהקדם.

3א. זקני העיר לזו. ומה שמוכא⁹² על זקנים שבעיר לזו בזמן שדעתן קצה עליהן יוצאין חוץ לחומה והן מתים (ועיין במדרש רבה⁹³ שהגירסא שם היא "מוציאים אותם"), צ"ל שאין זה נקרא

ציונים והערות

(90) וראה בשו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' פז. (91) אסיא, סיון תש"מ עמ' 39. (92) סוטה מו ע"ב. (93) פ' ויצא סו"פ סט. (94) ס"ק 17 עמ' תפכ. (95) כ ע"א. (96) הל' סוטה פ"ג ה"כ. (97) עה ע"ב. (98) לט ע"א. (99) מנחת שלמה ח"א סי' צא אות כד.

נשמת אברהם

מאוד להסביר לו שיפה שעה אחת בתשובה בעוה"ז מכל חיי העולם הבא, וכדמצינו בג' סוטה דף כ' א' שזה "זכות" לסבול ז' שנים מאשר למות מיד.

וכן אמר לי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שכל שהחולה נמצא במצב סופני של מחלתו, אין חיוב לנקוט בכל פעולה שתגרום לכאבים קשים גם אם החולה נמצא ללא הכרה ואינו סובל.

א5. חולה ALS. בשנת תשמ"ט שאלתי את הגרש"ז אויערבאך זצ"ל בנוגע למחלה מסויימת (ALS) שגורמת לשיתוק איטי של שרירי הגוף, החל מן הידים והרגלים, ובמשך הזמן מתפשט וכולל יותר ויותר שרירים עד שהאדם נעשה משותק לחלוטין בלי שום אפשרות להזיז שום שריר, לא בפנים ולא בגוף. הוא נשאר בהכרה מלאה וצלולה, שומע ומבין כל מה שמדברים אליו ויודע את הנעשה בסביבתו, אך אינו יכול לדבר או להגיב כלל, לא בגופו ולא בשום תנועה של הפנים או אפילו של העפעפיים. התגובה היחידה שנשארת לו היא תנועות העיניים וכך הוא יכול לענות "כן" או "לא" לשאלות ששואלים אותו. יחד עם זאת, בחלק מן החולים, ישנה רגישות-יתר בשרירים ובפרקים כך שכל נגיעה בכל מקום שבגוף גורמת לכאבים עזים. במשך הזמן נחלשים גם שרירי החזה ואז, בחוסר אפשרות להשתעל, מקבל פעם אחר פעם

הרי הם אזלי ומדלדלי, אפילו הכי מצוה בגדולי ישראל להשתדל ולעסוק בהצלתו ולחלל עליו את השבת. ועוד יותר מזה, נלענ"ד שאפילו אם החולה מצטער הרבה באופן כזה שמצד ההלכה מצוה לבקש עליו שימות, וכמו"ש הר"ן בנדרים דף מ ע"א והובא גם בפוסקים¹⁰⁰, מ"מ גם באותה שעה שמבקש ומתפלל לד' שהחולה ימות, ג"כ חייב הוא להתעסק בהצלתו ולחלל עליו את השבת אפילו כמה פעמים וכו'. אבל מ"מ הואיל וסו"ס החיים של המשותקים הם רעים ומרים וגם יש אשר טוב להם המות מהחיים, לכן בכגון דא (כיון שעל ידי הניתוח היא תישאר ח"ו משותקת לכל ימי חייה וגם נוסף לזה אין ההצלה ודאית) מסתבר שאין חייבין לעשות מעשה של נתוח בקום ועשה ובפרט בנדון דידן שגם עצם ההצלה אינו אלא ספק, וכו'. רבים מתלבטים בשאלה זו של טיפול בחולה גוסס, יש סוברים דכשם שמחללים שבת עבור חיי שעה כך חייבים להכריח את החולה על זה כי הוא אינו בעלים על עצמו לוותר אף על רגע אחת, אך מסתבר שאם החולה סובל מכאבים ויסורים גדולים או אפילו סבל נפש חזק מאוד, חושבני שאוכל וחמצן לנשימה חייבים ליתן לו גם נגד רצונו, אבל מותר להמנע מתרופות הגורמות סבל לחולה אם החולה דורש את זה. אולם אם החולה ירא שמים ולא נטרפה דעתו, רצוי

ציונים והערות

100) עיין בערוה"ש יו"ד סי' שלה סע' ג, שו"ת אג"מ חו"מ ח"ב סי' עג אות א. וע"ע בשו"ת ציץ אליעזר ח"ה רמת רחל סי' ה וח"ט סי' מז. וראה לעיל סי' שלה ס"ק טז (עמ' תה).

נשמת אברהם

"שב ואל תעשה" עדיף. והגאון זצ"ל כתב¹⁰¹: אבל מ"מ הואיל וסו"ס החיים של המשותקים הם רעים ומרים, וגם יש אשר טוב להם המות מהחיים, לכן בכגון דא מסתבר שאין חייבין לעשות מעשה של נתוח בקום ועשה ובפרט בנידון דידן שגם עצם ההצלה אינו אלא ספק, עכ"ל. וכן הרבה פעמים זכיתי לשמוע מהרב זצ"ל על נושא זה, והיה נראה לי שגם כאן בשאלה ב אין חייבים לחבר אותו למכונת ההנשמה לאור הסבל הרב והבלתי מתואר - נפשית ופיזית - של חולה כזה. אך בעיקר אני מסופק לגבי שאלה א, האם גם בשלב זה מותר להימנע מטיפול באנטיביוטיקה תוך ורידית לאור אותו סבל הרב בו נמצא החולה ר"ל.

והסכים אתי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל בנוגע לשאלה השניה שמותר לא לחברו למכונת ההנשמה. ולגבי השאלה הראשונה כתב לי הגאון זצ"ל: נלענ"ד דבאנטיביוטיקה (דרך הפה) שפיר צריכים ליתן לו, אולם דקירות ושאר דברים המצערם אותו צריכים לשאול אותו (כשיודע לומר הן או לאו), ואם רצונו להימנע, אפשר שצריכים לשמוע בקולו, ועכ"פ לא לחלל שבת, עכ"ל. וראה במנחת שלמה (שם) שכותב הגאון זצ"ל: רבים מתלבטים בשאלה זו של טיפול בחולה גוסס, יש סוברים דכשם שמחללים שבת עבור חיי שעה כך חייבים להכריח את החולה על זה כי הוא אינו

דלקת ריאות. לבסוף, גם שרירי החזה משתתקים לגמרי ואז בחוסר אפשרות לנשום הוא נפטר - בהכרח מלאה וצלולה - אלא אם כן מחברים אותו למכשיר הנשמה, כי אז יכול הוא לחיות חודשים רבים. למחלה זו אין שום טיפול ידוע ברפואה ורוב החולים נפטרים תוך שנתיים עד שלוש.

ושאלתי את הגאון זצ"ל:

שאלה א. בזמן שקודם לשיתוק מלא של החזה והפסקת הנשימה, כשהחולה מקבל דלקות ריאות חוזרות, האם חייבים לטפל בו כל פעם באנטיביוטיקה עם דקירות חוזרות לתוך הוריד כדי לדחות את הקץ. עלי להדגיש שבשלב זה אינו יכול לאכול ולשתות (מאכילים אותו דרך זונדה או באמצעות צינור שהוכנס לקיבתו דרך דופן הבטן), אינו שולט על הסוגרים וממילא זקוק לקטטר בכיס השתן וכו', ושוכב במיטה ללא כל אפשרות לזוז או לבטא את מה שהוא רוצה. וכל זה בזמן שעדיין יכול להרגיש כאב ככל אדם, אך ללא אפשרות להגיב (ולמעשה בגלל רגישות יתרה של השרירים והעצמות, בחלק מהחולים, כל תזוזה או דקירה עלולה לגרום לכאבים קשים).

שאלה ב. ואם נאמר שכן חייבים לטפל בו עדיין, מה יהיה כשמפסיק לנשום, האם אז חייבים להנשים אותו בהנשמה מלאכותית כדי שימשיך לחיות בצורה כזאת אולי עוד כמה חודשים, או האם

ציונים והערות

(101) מנחת שלמה ח"א ס' צא אות כד.

נשמת אברהם

בעלים על עצמו לוותר אף על רגע אחד, אך מסתבר שאם החולה סובל מכאבים ויסורים גדולים או אפילו סבל נפש חזק מאוד, חושבני שאוכל וחמצן לנשימה חייבים ליתן לו גם נגד רצונו, אבל מותר להמנע מתרופות הגורמות סבל לחולה אם החולה דורש את זה. אולם אם החולה ירא שמים ולא נטרפה דעתו רצוי מאד להסביר לו שיפה שעה אחת בתשובה בעולם הזה מכל חיי עולם הבא, וכדמצינו בגמ' סוטה כ ע"א שזה "זכות" לסבול ג' שנים מאשר למות מיד, עכ"ל. וברור שבכל מקרה ומקרה צריכים לשאול פוסק מובהק.

חולה ששוכב לגמרי ללא מודעות, במצב המכונה בפי הרופאים "צמח", וכן חולה עם מחלה מתקדמת של ניוון מוחי (מחלת אלצהיימר), האם חייבים לטפל בהם ככל חולה אחר, כולל החייאה במידה שיש דום-לב או לחברו למכשיר להנשמה מלאכותית במידה של הפסקת נשימה. ולפי כל האמור נראה, שצריכים לחלק בין דום לב או הפסקת נשימה כתוצאה צפויה וטבעית של תהליך מחלתו ובין אותו מצב שנגרם על ידי דבר אחר שאינו צפוי ושאינו דוקא סיכון של המחלה היסודית. במקרה הראשון, אם החולה נמצא במצב סופי של מחלתו ובאופן טבעי וצפוי מפסיק לנשום או שלבו מפסיק לפעום, אין חיוב לחבר אותו למכשיר כדי להנשים אותו באופן מלאכותי או לבצע כל פעולה אחרת להחייאה, אך צריכים לטפל

בסיכוכים אחרים, כגון דלקת ריאות על ידי אנטיביוטיקה וכו' כמו שצריכים ליתן לו ולעשות לו כל טיפול שגרתי אחר שאינו כרוך בכאבים גדולים או בסיכוכים גדולים כשלעצמם, וכפי שהבאתי לעיל בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל. במקרה השני שהפסקת הנשימה או הדום לב אינו צפוי או שנגרם על ידי מחלה אחרת, כגון התקף לב שאינו קשור למחלתו היסודית, אז, אם אין הטיפול מוסיף ליסוריו, צריכים לטפל בו ולעשות הכל כדי להצילו, גם בשבת, וכפי שנעשה לכל אדם אחר. אך אם עצם הטיפול יוסיף ליסוריו ואין זה כפי רצונו של החולה, יתכן שאין צריכים לטפל בו בטיפול כזה. והסכים עם כל זה הגרש"ז אויערבאך זצ"ל. ובכל פעם צריכים שאילת חכם.

ב. דעתו של הגר"ש אלישיב שליט"א. אמר לי הגר"ש אלישיב שליט"א שחייב הרופא לעשות כל מה שצריך כדי להאריך חייו של חולה אפילו אם אין טיפול למחלתו הבסיסית, כל זמן שלא הגיעה עת הגסיסה. רק אם החולה סובל מיסורים קשים ומבקש שלא יאריכו חייו בטיפולים כאלה מותר ב"ש וב"ש ואל תעשה" ליתן לו למות. ולכן בחולה שנמצא בחוסר הכרה מוחלט, ואפילו אם מוגדר כמוות מוחי, כל שלא ברור שסובל מיסורים, חייבים לעשות לו הכל, כולל החייאה כדי להאריך את חייו. וראיתו ממה שכותב המ"ב¹⁰² בשם האו"ה בשם הסמ"ג

ציונים והערות

(102) סי' שכט סע' ד בבית"ל ד"ה אלא.

נשמת אברהם

והסמ"ק: מצאוהו חי אע"פ שנתרוצץ מוחו ואינו יכול לחיות כי אם מעט, מפקחין עליו ומוציאין אותו לחיי שעה וכו' ¹⁰³.

אך לפני כמה שנים דברתי עם הגאון שליט"א בנוגע לחולה סופני. הוא פסק שכיון שהחולה היה בהכרה מלאה וסובל סבל רב היה מותר להימנע באינטובציה והנשמה מלאכותית בבוא הזמן (שהיה קרוב מאד) וכן היה מותר להימנע מלעשות לו דיאליזה כי הדברים אלה רק מאריכים את החיי שעה שלו. אבל הוסיף שהרופאים צריכים לשאול את החולה - תלמיד חכם גדול - להחליט מה הוא רוצה. שאלתי אותו האם הפסק ישתנה כשהחולה יאבד הכרתו לקראת מותו וענה לי: בשביל מה, אין מה להרויח בטיפולים אלה.

חולה במחלת ניוון שרירים (ALS), מאיזור תל אביב, ביקש בשנת תשנ"א שלא יחברו אותו למכונת הנשמה בבוא הזמן. ובתשובה במקרה הנ"ל, שנכתבה על ידי הרב יוסף אפרתי שליט"א בשם הגרי"ש אלישיב שליט"א נאמר בזה הלשון ¹⁰⁴: בהתאם לבקשתך דברתי עם מרן הגריש"א שליט"א בענין ולהלן תשובתו: מותר לחולה שאי אפשר לרפאתו אלא אך ורק להאריך תוחלת חייו בחיי שעה והדבר כרוך ביסורים - לוותר על הטיפול. אבל כנ"ד אם אין

הדבר כרוך ביסורים - אסור לשמוע לו. ע"כ יברר כת"ר את הענין לאשורו ע"י רופאים אחרים, עכ"ל.

וכן אמר לי הגרי"ש אלישיב שליט"א, וראה לעיל בענין חולה במצב סופני מה שכתבתי בשם הגאון שליט"א.

בתשובתו לשאלה הנ"ל כותב הגרי"מ לאו שליט"א, אז הרב הראשי וראב"ד לת"א יפו והמחז" ¹⁰⁵: לאחר הסקירה המפורטת והעדכנית אודות מצבו המיוחד, אותה הואלתה לתאר בפני, ולאחר שנתתי את לבי לדרוש ולתור בחכמה, להוסיף דעת על כל מה שהיה ידוע לי בנושא זה קודם לכן, ולאחר שבאתי בדברים עם גדולי פוסקי דורנו שאף הם הדירו שינה מעיניהם בחיפוש אחר הדרך הנכונה, שהן קדושת החיים והן סבלו הממושך של החולה לנגד העינים, הגעתי למסקנה שהנני מביא בפניך תוך הדגשה מירבית כי אין מקרה דומה לרעהו, ואסור בשום פנים לראות בפסיקתי זו משום תקדים לדרכי הטיפול בחולה אחר, במקום אחר ובזמן אחר - אף אם המקרים נראים דומים כשתי טיפות מים. המיוחד והמורכב בנושא הנדון - דרכי הטיפול במחלת ניוון השרירים של מר פלוני הם הקובעים את הגישה ההלכתית ההולמת למקרה זה בלבד. לאור כל הנתונים שהצטברו, למדתי לדעת כי הטיפול המוצע, שהוא נשוא

ציונים והערות

(103) וראה לעיל ס"ק ב' (עמ' תנו) ד"ה כותב, מה שכתבתי בשם הגרי"ש אויערבאך זצ"ל ומו"ר הגרי"י נויבירט שליט"א. (104) נכתב בהסכמת הרב הכותב. (105) נכתב בהסכמת הרב הכותב.

נשמת אברהם

העתירה, הינו חריג שאף ירבה בעוצמה, אדירה את ייסוריו הקשים של העותר, ובהיות שההלכה אינה מחייבת - ולעתים, אף אוסרת - לבצע טיפול חריג שמאריך את משך הייסורים ואין בו כל סיכוי לרפואה, ומה עוד שהשתכנעתי באופן חד-משמעי כי גם ביצוע החיבור במצב של ניוון שרירי החזה לא ירפא את המחלה ואף לא יאריך את תוחלת חיי החולה באופן משמעותי, ואדרבא - יש מן הסיכון הנוסף ותוספת מכאוב בדרך המוצעת, וכבר קבעו חז"ל כי "אנחה שוברת" מחצית או כל גופו של אדם - הרי המסקנה הבלתי נמנעת, הכאובה והדוויה היא: כאשר תגיע ח"ו השעה, תהיו רשאים להיענות לבקשת מר פלוני ורעיתו ולא לנקוט בטיפול החריג של חיבורו למכשירי החיאה מלאכותיים. מובן מאליו, כי יש להמשיך בכל הטיפול הרפואי הרגיל, לא לנתקו מהחיבור הקיים עתה, להזינו בכל אמצעי ההזנה הדרושים ולעשות כל הניתן לשיכוך מכאוביו. כל מה שמעבר לכך - בידי רופא כל בשר המפליא לעשות, עכ"ל התשובה.

ה. דעתו של הנר"מ פיינשטיין זצ"ל. כותב האג"מ¹⁰⁷: דודאי אסור לעשות אמצעים להאריך חיי שעה באופן שיהיה ביסורים וכו'. ובתשובה אחרת¹⁰⁸ כותב: שאם אין יודעין הרופאים שום רפואה לא רק לרפאותו אלא אף לא להקל היסורין אלא להאריך קצת חיי כמו שהן ביסורין, אין להם ליתן רפואות כאלו וכו' ואומרים על איזה אינשי שאין דעתם כראוי כל כך שהם רק כמו ירק ("צמח") אין לרפאותן כשנחלו באיזו מחלה כשאין להם יסורין והריפוי הוא כדי שיהיה בריא ויוכל לחיות זמן הרבה, דודאי פשוט וברור וכו' שמחוייבין לרפאות ולהציל במה שאפשר לכל אדם בלא שום חלוק בחכמתו ובדעתו וכו'. ובאותה תשובה שוב כותב הגאון זצ"ל¹⁰⁹: אבל באופן שיש לו יסורין ואין ידוע רפואה אף לא להקל מהיסורין, שעל כעין זה ניחא להו לאינשי יותר אף למות מלחיות חיי יסורין כאלו, כדאיתא בגמ' בכתובות לג ע"ב דדלמא מלקות חמיר,

ג. דעתו של הנרא"י וולדינברג זצ"ל. אך לדעתו של הגרא"י וולדינברג זצ"ל¹⁰⁶: כל שיש לחולה עוד איך שהוא חיים עצמוניים והוא רק בבחינת גוסס שרובן למיתה אז נותנים לו עוד כל הנ"ל (דם, אנטיביוטיקה, חמצן, נוזלים ומזון דרך

ציונים והערות

(106) שו"ת ציץ אליעזר חי"ד ס"י פ וראה שם גם ס"י פא. (107) יו"ד ח"ב ס"י קעד ענף ג. (108) חו"מ ח"ב ס"י עד אות א. (109) שם אות ב.

נשמת אברהם

כשאין לו יסורין והריפוי הוא כדי שיהיה בריא ויוכל לחיות זמן הרבה, דודאי פשוט וברור וידוע לכל בן תורה ויר"ש שמחוייבין לרפאות להציל במה שאפשר לכל אדם בלא שום חלוק בחכמתו ובדעתו, עכ"ל.

ו. סיכום הלכות (בעיקר לדעתו של הגרש"ז אויערבאך זצ"ל). אם כן, לפי כל המובא לעיל יוצאים לנו - בשאלה אם לעשות החייאה בחולה אנוש - הכללים הבאים (אלה הם רק כללים ובכל מקרה ומקרה חייבים להתייעץ עם מורה הוראה מובהק): אין שום היתר להרוג חולה בקום ועשה בכל שלב ומכל סיבה. אך לגבי הימנעות טיפול, דהיינו שב ואל תעשה, הכלל הוא שצריכים וחייבים לעשות הכל להאריך את החיים, אך אין חיוב, ויתכן שאפילו יש איסור לדחות את המות. ולכן:

1. לכל חולה חייבים ליתן אוכל, שתיה, חמצן, וכל דבר אחר, כגון אינסולין או דם, שבאופן טבעי ורגיל חיוני לכל אדם, על אף שצריכים ליתן לו את הדברים האלה בדרך לא טבעית. למשל חולה שזקוק לחמצן דרך מסכה או דרך האף, נוזלים בהזלפה תוך-ורידית (אם יש קושי למצוא וריד אפשר גם ליתן נוזלים - כשתי ליטר ביממה - בהזלפה תת-עורית) ואוכל דרך זונדה או דרך צינור שהוכנס דרך דופן הבטן לתוך הקיבה (PEG) כל אלה מחוייבים לעשות.

וכן חייבים ליתן טיפולים שגורתיים

אפשר כדמסתבר לכאורה שאין מחוייבין לרפאות חולה כזה כשאנו רוצה בענייני רפואה כאלו שמאריכין חיו בחיי יסורין כאלו וכו'. ושוב בתשובה אחרת כותב הגאון זצ"ל לגבי חולה סרטן וז"ל¹¹⁰: הנה לפ"מ שנתבאר גם לרפא בסמי מרפא כשא"א אלא להאריך ימי החולה על משך זמן הידוע שלא מרפאין אלא שמועילין הסמי רפואה אלא להאריך ימי החולה וא"א אלא בסמים אלו, שאין מרפאין אלא מאריכין ימי החולה ביסורין, צריך להודיע זה להחולה ולשאול ממנו אם רוצה שיתנו לו רפואה דסמים אלו שאם בחיי יסורין רוצה יותר ממיתה, צריכין ליתן לו ואם אין החולה רוצה לחיות ביסורין, אין ליתן לו סמי רפואה אלו וכו', עכ"ל. ובעוד תשובה הוא כותב¹¹¹: ובדבר חולה גדול שלדעת הרופאים לא יחיה אלא רק שבעה ימים או פחות ונחלה בעוד מחלה מסוכנת כמו בדלקת הריאה, אם מותר או גם חייבין לרפאותו ברפאות שמרפאין לחולה ממחלה השנית, הנה פשוט וברור שמחוייבים לרפאותו במה שאפשר לו ממחלה השניה אף שלית להו רפואה למחלה אחרת וכו', עכ"ל של האג"מ.

ה. חולה המוגדר צמח בלשון הרופאים (ראה לעיל ס"ק ד' 10 עמ' תפ). כותב האג"מ¹¹²: למי שהוא שוטה שנחלה ולמי שאינשי דלא מעלי אומרין על איזה אינשי שאין דעתם כראוי כל כך שהם רק כמו ירק שאין לרפאותן כשנחלו באיזו מחלה

ציונים והערות

(110) חו"מ ח"ב ס"י עה אות א. (111) שם אות ד. (112) חו"מ ח"ב ס"י עד אות א.

נשמת אברהם

4. אין להפסיק טיפול שהחולה כבר מקבל כדי שימות יותר מהר. אך אם הטיפול מאריך את מותו באופן מלאכותי (קוסמטי) - יש מקום לשאול שאילת חכם על מה לעשות.

5. החלטה למנוע מטיפולים כואבים וגדולים כגון החייאה (במקרה של דום לב או דום נשימה) (DNR) חייבת להתבסס על ארבעה תנאים ורק אם כולם קיימים. (א) שמחלתו חסרת טיפול והוא במצב סופני של מחלתו. (ב) החולה סובל קשה בין מבחינה פיזית או מבחינה נפשית על אף הטיפול בסבלו. (ג) כל טיפול שאפשרי רק יאריך את החיי שעה וגם יוסיף לסבלו. (ד) פסק הלכה מפוסק מובהק.

6. סבל של המשפחה אינו חלק מהתנאים כדי לקבל החלטה זו.

7. החולה חייב לקבל כל טיפול תמיכתי - רפואי וסעודי לטובתו ולהקלת סבלו - כולל האמור ב"ס"ק ג לעיל.

ז. אין לרופא או משפחה להחליט להימנע משום טיפול בלי הסכמתו במפורש של פוסק שמכיר כל הפרטים של מצבו של החולה וטיפולו.

ח. דעת תורה. אינני יכול להדגיש מספיק שאלו הם החלטות של מוות וחיים ופוסק, ורק פוסק, יכול להחליט - אחרי שהוא מקבל את פרטי החולה ומחלתו וחיות-דעתם של צוות המומחים

כגון אנטיביוטיקה. לעומת האמור, אמר לי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל אם החולה גוסס וחושבים שהוא ימות לפני שימות מחוסר אוכל, נוזלים וכו' והוא עצמו מסרב לקבלן בכל תוקף, אין חיוב להתחיל בטיפולים אלו. מאידך אם כבר התחילו אין להפסיק אם הפסקתם תזרז את מותו.

2. חולה במחלה קשה, אך לא בשלב סופי של מחלתו (דהיינו לא ימות בקרוב לפי הצפוי), צריכים לטפל בו כבכל חולה אחר, כולל החייאה מלאה לפי הצורך ואפילו רק לחיי שעה. ולכן חייבים לטפל בזמן מופלג וסנילי, או חולה אם מחלת אלצהיימר מתקדמת או שוטה, ככל חולה צעיר וחזק.

3. חולה במחלה קשה בשלב סופי של מחלתו (דהיינו צפוי שימות בקרוב), גם חייבים לטפל בו באוכל וכו' כפי שצויין לעיל, וכן חייבים לטפל בו לעת הצורך בכל טיפול רגיל ומקובל, כגון אנטיביוטיקה וכו'. אך אם מחלתו מסתבכת ועקב זה הוא זקוק לטיפול מסובך וקשה, או אם יהיה זקוק להחייאה וכל אלה יוסיפו לו כאב על מכאוביו ויסורין על יסוריו, תמורת חיי שעה, אפשר להימנע מהם. ועיין גם בשו"ת ציץ אליעזר¹¹³. וכן עיין בנשמת אברהם לעיל¹¹⁴. ואין לומדים מן הכללות ובכל מקרה ומקרה צריכים לשאול שאילת חכם מפוסק מובהק כי בשינוי קל מחולה לחולה עלול הדין להשתנות.

ציונים והערות

(113) ח"ג ס"י פט אות יא. (114) ס"י קנה ס"ק ב3 (עמ' פא) בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל. וראה גם בכרך א חאו"ח ס"י של ס"ק ב (עמ' תקלא).

נשמת אברהם

כדי להחליט אם להסכים או לסרב טיפול כזה או אחר. צוואות אלו כוללות גם הוראות לגבי תזונה, נוזלים, דיאליזה, ניתוחים, החייאה והפסקת הנ"ל. הוא יכול למנות איש משפחה או אפוטרופוס שיחליט עבורו. וכן החלטתו לתרום איבריו למדע או להשתלה. הצוואה מוכרת בחוק והמטפלים בו כפופים להוראותיה.

ההלכה. אין לאדם בעלות על גופו לא בחייו ולא במותו. לכן אין בכוחו להחליט החלטות שנוגעים לרפואתו והארכת חייו. גם אין לו לתרום אבריו אחרי המוות (לכל הגדרה של מוות) ללא פסק של רב שכפוף לדעתם ופסקם של גדולי ישראל¹¹⁵. לכן אם, בכל זאת, רוצה אדם כן לכתוב צוואה כזאת עליו קודם כל למנות ממשפחתו הקרוב אליו שיודע ובטוח שעל כל דבר ודבר ישאל שאילת חכם. במידה שאין כזה עליו לכתוב - אחרי התייעצות והסכמות של הרבנים ששמם נמצאים בצוואה - צוואה מחיים כדלקמן (דוגמא בלבד):

במידה שאינני יכול או מסוגל להשתתף בהחלטות על חיים ומוות בזמן מחלתי הנני ממנה הרב... ... שיחליט עבורי בכל דבר ודבר וחייבים להתייעץ אתו ולקבל החלטתו בכל דבר כאילו הם שלי. במידה שאין הרב פלוני נמצא אני ממנה הרב... ... במקומי.

וחייב הוא להתייעץ עם גדולי ישראל בבחירת הרבנים הנ"ל כי צריכים לבחור

שמטפלים בו - על מה חייבים לעשות וממה מותר להימנע. בעולם הרפואי יותר ויותר מקובל היום שאין הבדל בין להימנע ובין להפסיק הזנה, חמצן או טיפול בחולה סופני וגם לא כל כך סופני. לעומתם, ההלכה קובעת שיש הבדל ברור ביניהם - אסור להפסיק אך יש מקום לדון על מניעה מטיפול. אין שני חולים ואין שני מצבים שהם שווים בדיוק, ורק פוסק מורשה להחליט ממי ניתן להימנע מטיפול כזה או אחר ולמי מחויבים לטפל עד הסוף. אנו הרופאים חייבים להבין שאין אנו יודעים את הכל ושאנו עלולים לשגות, ולכן חייבים אנו לגשת למצבים והחלטות הקשות האלו בענוה ובידיעה שרפואה - וידיעתנו בה - אינה דבר ברור ומוחלט כי אין דבר ברור או מוחלט בעולם פרט לתורתנו הקדושה כפי שקבלנו מרבותינו, ועלינו לשמוע ללמוד ולקבל מהם - הלכה למעשה - כל מה שמחליטים. אמנם אנו מחזיקים חיים ומוות בידינו בעבודתנו היום-יומית, אך עלינו לזכור - כל רגע ורגע - שאנו אך ורק שליחים של הקב"ה וכפופים לתורתו.

ז. צוואה מחיים. בזמנינו רגילים אנשים לכתוב צוואה מחיים בעניני טיפולם בעתיד. מטרת הצוואה להודיע מראש לאלה שיטפלו בו מה רצונו שיעשו או לא יעשו לו במידה שהוא אז לא יהיה במצב - פיזית או נפשית - להתקשר עם מטפלו

ציונים והערות

(115) שמעתי מהגרש"ז איערבאך זצ"ל. וראה שו"ת אג"מ יו"ד ח"א סי' קכט ענף ה ויו"ד ח"ג סי' קמ.

לכפרה, (ה) אסור להשמיט הכר והכנסת מתחתיו, מכה שאומרים שיש נולות מקלת עופות שגורמים זה וכן (ו) לא יחזו ממקומו. וכן אסור לשום מפתחות צ"ח תחת

נשמת אברהם

נוול הם וכו' ואני מבקשת להפטר מן העולם וכו', ומשכמת לבית הכנסת בכל יום, א"ל מנעי עצמך מבית הכנסת שלושה ימים וכו', וביום השלישי חלתה ומתה, ע"ש. ואמנם יש שמביאים ראיה ממקורות אלו שמותר לעשות פעולה לקצר חייו של חולה שסובל, אבל אין כל דמיון ממקורות אלו - שהמות היה טבעי לחלוטין - לפעולה בגוף החולה.

(ו) לא יזינו ממקומו. שאלו את הגרש"ז אויערבאך זצ"ל לגבי גוסס הנמצא בחדר מיון, ומיתתו מונחת במקום שאי אפשר להעביר דרכו חולה מסוכן אחר, שלצורך הצלתו זקוקים להעבירו למחלקה מסוימת או לקרבו לאחד המכשירים, ודבר זה בלתי אפשרי לביצוע ללא הזזת מיטת הגוסס או אבר מאבריו, האם מותר לעשות זאת. וענה הגאון זצ"ל: לענין הזזת גוסס לצורך טיפול והצלת חיים של חולה אחר, כיון שהוא צורך גדול לנסות ולהציל חיי אדם, מותר להזיז יד בזהירות, או את מיטתו של החולה הגוסס, ואף מה שנחשב טורח מרובה בטילטולו של הגוסס, מכיון שהטילטול נעשה בזהירות ואין ממיתו בזה הנגיעה, אלא ספק שמקרב מיתתו. להבדיל מהוצאת מכשיר מפיו או מגופו של הגוסס עבור חולה אחר, שאסור, ע"כ¹²⁰.

רק אלה שדעתם כפופים לדעתם של גדולי ישראל ושיתיעצו אתם בהחלטות הקשות אלה.

(ה) אסור להשמיט הכר והכנסת. כותב הערה¹¹⁶: ביאור דבריו, דמקודם נתבאר שאין עושין מעשה שע"ז יקרבו מיתתו כמו לשמוט הכר מתחתיו, ולזה הוסיף דאפילו אם לדעתם מצוה לקרב מיתתו דטובתו היא, כגון שהוא גוסס זמן ארוך ורואים שיש לו יסורים גדולים, מ"מ אסור לעשות שום מעשה לזה דכן הוא רצון הש"י, ולא מיבעיא לשמוט הכר מתחתיו שבזה ראשו מזיז הרבה מגבוה, לנמוך, אלא אפילו להזיז מעט אסור, ואפילו לא יעשו מעשה בגופו כלל אלא להניח תחת ראשו בלי הזזה כלל את מפתחות בהכ"נ ג"כ אסור, דסוף סוף עושה מעשה שימות מהרה אף אם אין המעשה בגופו של הגוסס. אמנם אם יש דבר מן הצד שמעכב יציאת הנפש, מותר להסירו, דממ"נ אם העיכוב מן הצד למה יסבול, דהלא זהו אינו מחמת עצם גופו וכו', ע"ש. ועיין היטב במעשה דר' חנינא בן תרדיון¹¹⁷. ובסוטה¹¹⁸ מובא: אלא זקנים שבה (העיר לוז), בזמן שדעתן קצה עליהן, יוצאין חוץ לחומה והן מתים, ע"כ. וכן עיין בילקוט שמעוני¹¹⁹, מעשה באשה אחת שהזקינה הרבה וכו' ועכשיו חיים של

ציונים והערות

(116) סע' ד. (117) ע"ז יח ע"א. וראה להלן ס"ק ח. (118) מו ע"ב. (119) פ' עקב ס' תתעא, ומשלי ס' תתקמג. (120) אסיא חוברת נ"ה. טבת תשנ"ה. עמ' 43.

ראשו, כדי שיפרד. חזל חס יש שם דצר שגורס עכוז יליחת הנפש, כגון שיש סמוך לחותו בית קול דופק כגון חוטב עלים או שיש מלח על לשונו וחלו מעכצים יליחת הנפש, (ז) מותר להסירו משם, (ח) דאין צוה מעשה כלל, חלל שמסיר המונע.

נשמת אברהם

בודאי, יראה לפום ריהטא שדע"ת מחייב להציל את השני בדרך הנ"ל, עכ"ל.

(ז) מותר להסירו. חולה שלקה באוטם טרי גדול בשריר הלב (התקף לב) ועקב זה עבר החייאה והנשמה מלאכותית, היה בהכרה מעורפלת. כעבור יום-יומיים שקע ושוב הזדקק להחייאה, כאשר אחרי ההחייאה נשאר לגמרי ללא הכרה. בנוסף, הפסיק ליתן שתן ולחץ הדם נשמר רק באמצעות תרופה שהוא קיבל בהזלפה לוריד ולמעשה החזיקה אותו בחיים. לאחר שמצבו נמשך כך במשך כחצי-יום, הרי לדעת כמה רופאים מומחים לא היתה לו שום תקוה להתאושש והוא הוגדר כגוסס. שאלתי את הגרש"ז אויערבאך זצ"ל האם מותר, כאשר שקית האינפוזיה ובה התרופה הנ"ל מתרוקנת, לא להחליפה בשקית חדשה ומלאה במטרה שלא להוסיף ולווסת את לחץ הדם באופן מלאכותי ובכך להאריך את גסיסתו של החולה. ופסק הגאון זצ"ל שנכון לעשות כן ואין חובה לחדש את מתן התרופה כי זה נקרא הסרת המונע, עכ"ד. וכך עשו, וכשהשקית עם התרופה התרוקנה היא לא הוחלפה בחדשה וכעבור כמה שעות נפטר החולה.

תינוק שנולד עם בעיה בהתפתחות כלי

ואמר לנו (למו"ר הגר"י נויבירט שליט"א ולי) מורנו ורבנו זצ"ל, שמה שמובא בשו"ע הכוונה כשמזיזו סתם או לטובת אחר שאינו בסכנה, אבל כשיש חולה שיש בו סכנה וכדי להצילו צריכים להזיז את הגוסס - מותר להזיז חלק מגופו או את מיטתו, בזהירות רבה. וכן מותר ללטף את ידו של הגוסס המפחד, כדי להרגיעו, אך אסור לאם לקחת את בנה הגוסס בזרועותיה כדי לחבקו, ואפילו אם עושה זאת כדי להרגיעו. והסיף, ואין להיתר הנ"ל כל דמיון להזרקת חומר לתוך גופו של אדם גוסס (אפילו כשעושה זאת מבלי לגעת בו) כדי לוודא אם מוחו מת, עכ"ד.

וכן כותב ההגר"ש הלוי ואזנר שליט"א¹²¹: אבל פשוט בעיני דחז"ל החמירו (מהתורה) לנגוע בגוסס, מפני חשש של מקרב מיתתו, דדבר פשוט וידוע במציאות, שגם אם מזיזים אותו אין הכרח עכ"פ שבודאי מקרב מיתתו וכו', ונוסף לזה דכידוע מבעלי מקצוע דהרבה ספיקות ישנם עוד, מתי מתחיל הגסיסה באמת. עכ"פ בנדון כזה דע"י העברת הגוסס במטתו בזהירות רבה, שיש עדיין ספק רחוק אם יכול להשפיע לקרב מיתתו, ועי"ז יכולים להציל את מי שאפשר להציל

ציונים והערות

נשמת אברהם

הדם הריאתיים או שחלק גדול מתוכן בטנו (קיבה ומעיין) נמצאים בתוך בית החזה ועקב זה אין זרימת הדם בתוך הריאות עוברת מהמצב שהיה בשלב העוברי (בו חימצון הדם של העובר התרחש בשלית האם אך לא בריאותיו) למצב של יילוד נורמאלי מיד אחרי הלידה (שאז הדם עובר ומתחמצן בריאות), ועל כן היילוד מתקשה מאד בחימצון הדם. רוב רובם של תינוקות אלו מגיבים היטב לטיפול בהנשמה מלאכותית ובתרופות, וכעבור כמה ימים מתחיל התינוק לנשום ולחמצן את דמו ככל תינוק אחר. לעומתם, חלק קטן מתינוקות אלו אינו נרפא בטיפול זה, ולעתים יודעים מראש שאין טעם בטיפול כזה, ואז יש מקום לטיפול במכשיר מיוחד, "אקמו" (ECMO), אשר מחמצן את דם התינוק המועבר בהתמדה דרכו. בינתיים ניתנת לריאות אפשרות "לנוח", ולהתפתח למצב ותיפקוד תקינים במשך ימים או שבועות, או לנתח התינוק כדי להחזיר תוכן בטנו לבטן. הפעלת המכשיר עצמו והטיפול בתינוק מסובכים מאד ודורשים צוות מיומן, צמוד לתינוק בכל שעות היממה. נשאלת השאלה: באותו תינוק שגם טיפול זה נכשל - דהיינו שאין התפתחות של הריאות ומעבר לתיפקוד תקין או לא ניתן לנתחו - האם צריכים בכל זאת להשאירו מחובר למכשיר עד שימות, או האם מותר לנתק

אותו מהמכשיר, ביודעין שהוא ימות תוך זמן קצר. ועוד, האם ניתן לעשות זאת רק כשיש בנמצא עוד תינוק הזקוק לאותו מכשיר, או האם גם כשאין תינוק אחר לפנינו מותר לנתק אותו ברגע שברור מעל כל ספק שאינו יכול להתרפא, כיון שצריכים להכין את המכשיר לתינוק הבא, שלא יוכל לחכות. שמעתי מהגרש"ז אויערבאך זצ"ל שכיון שלתינוק זה אין חזקת חיים וכל החיים שלו הם חיים מלאכותיים בלבד שניתנו לו ע"י הרופאים, מותר להם גם לנתק אותו מהמכשיר כשברור ובטוח שאין לו כל סיכוי להתרפא. וכן שמעתי מהגר"ש אלישיב שליט"א שלתינוק זה יש דין של נפל ולכן במצב כזה מותר לנתק אותו גם כשאין תינוק אחר שמחכה למכשיר, עכ"ד. עלי להדגיש - אין מדובר בהיתר כללי הלכה למעשה, אלא בכל מקרה ומקרה חייבים לשאול פוסק מובהק, כי מדובר בפרטים רבים המשתנים מחולה לחולה, ואשר עשויים להשפיע על פסק ההלכה.

(ח) דאין בזה מעשה כלל. במעשה דר'

חנינא בן תרדיון¹²² מפורסמת הקושיא כי בתחילה כשאמרו תלמידיו פתח פיך ותיכנס בך האש, אמר להן מוטב שיטלנה מי שנתנה ואל יחבול הוא בעצמו — דהיינו שאסור לאדם לקרב את מיתתו אפילו במעשה קל כפתיחת הפה כשעושה זה בכוונה שימות מהר. ומאידך, כשאמר לו קלצטונירי, רבי

ציונים והערות

נשמת אברהם

וכו', אמר לו עולא ופרע ליה בית השחיטה (שימות מהר — ר"ן, והרא"ש כותב מחמת מורא החזיק ידיו וגם כדי שימהר למות עכ"ל. אך ע"ע במאירי שלדעתו כבר היה מת) — דהיינו גם אדם שלישי מותר לו לומר לרוצח, אחרי שכבר ביצע את מעשיו ואין כל אפשרות להציל את הנרצח, שיעשה מעשה בידים כדי למהר את מיתתו.

ושמחתי מאד כשמצאתי אחרי כן בשו"ת אג"מ, שבין הטעמים שהוא נותן בתשובות שונות¹²⁷, כדי לתרץ את הקושיא הנ"ל, כתב גם כן¹²⁸ וז"ל: ועובדא דר' חנינא בן תרדיון בע"ז דף יח שהסכים להקלצטונירי להרבות בשלהבת ולהסיר הספוגין של צמר מעל לבו וגם נשבע לו שיביאנו לחיי עוה"ב, אולי לעכו"ם התיר¹²⁹, אף שגם הם מצווים על רציחה ואולי באותה המיתה שממיתין אותו בני אדם כהא דר' חנינא בן תרדיון רשאים לעשות שתהיה המיתה בקלות אף שהוא קירוב זמן ועדיין צ"ע בהעובדא, עכ"ל. וברוך שכיונתי. והסכים אתי מו"ר הגר"י נויבירט שליט"א.

והסכים הגרש"ז אויערבאך זצ"ל עם מה שכתבתי, אך אמר לי שלשיטת התפארת ישראל¹³⁰ אין ראיה מהגמ' בנדרים כי הלא לשיטתו מותר להרוג טריפה כדי להציל את עצמו, עכ"ד. וכן כותבים המאירי¹³¹ והמנחת חינוך¹³². ועיין גם בשו"ת בית

אם אני מרבה בשלהבת ונוטל ספוגין של צמר מעל לבך אתה מביאני לחיי העולם הבא, אמר לו הן וכו' — וכך היה. ולכאורה הורדת הספוגין של צמר מעל לבו — שהיו שרויים במים ומונחים על לבו כדי שלא תצא נשמתו מהרה — היה מעשה של הסרת המונע ואולי ר' חנינא כבר היה במצב של גוסס או לפחות במצב של ודאי ימות, והסרת המונע במצב זה מותרת כדמבואר ברמ"א¹²³ ועיין בתפארת ישראל¹²⁴, ובשו"ת חת"ס¹²⁵. אולם, איך הסכים ר' חנינא בן תרדיון לריבוי השלהבת ועוד הבטיח לו חיי העולם הבא. הלא זה בקום ועשה ונחשב כמעשה רצח ממש ולמה אין כאן לפני עיור דרציחה? ולולא דמסתפינא הייתי אומר שיתכן דלרוצח עצמו, אמנם עשה מעשה נורא ואיום של רציחה, אך מותר להסכים אתו אם הוא ירצה לעשות את מעשה ההריגה בצורה מהירה ולא בצורה איטית הכרוכה בסבל וצער רב. ואמנם אדם אחר אסור לו לקרב מיתתו של הנרצח בידים, אבל הרוצח עצמו — אחרי שביצע את מעשיו והנרצח במצב שכבר אי אפשר להצילו — מותר לנרצח להסכים אתו אם ירצה להחיש את תהליך המיתה. ולכן הסכים אתו ר' חנינא בן תרדיון.

ויתרה מזו מצאנו במעשה דעולא¹²⁶ שאחרי שהבן חוזאי קם ושחט את חבירו

ציונים והערות

- (123) כאן סע' א. (124) בועז יומא פ"ח מ"ז או"ק ג ופאה פ"א מ"א או"ק א. (125) יו"ד סי' שכו ס"ק ג. (126) נדרים כב ע"א. (127) חו"מ ח"ב סי' עג עמ' שה ושם סי' עד ועמ' שיב. (128) יו"ד ח"ב סי' קעד ענף ג עמ' רצ. (129) ולפי הגמ' בנדרים ה"ה ביהודי, שכני חוזאי לדעת רוב הראשונים יהודים היו, אך עיין בשיטה מקובצת שכותב שנראה קצת שעכו"ם היו. (130) שם. (131) סנהדרין עב ע"ב ד"ה יראה לי. (132) מצוה רצו ד"ה והנה אך ראה במצות תר שכותב שדבריו בזה באו רק לעורר ולמעשה צ"ע.

סעיף ד כיון שנטה אדם למות, (ט) אין רשאים ליפרד ממנו, כדי שלא תצא נפשו

נשמת אברהם

צריך להקיצו ולהגיד לו כמו שצריכין להקיצו כשיש מת וכן אם הגידו לו והוא ערום מותר להמתין עד שילבש עצמו ואח"כ יצא, וקרוב הדבר לומר שאינו צריך לצאת כלל מבית שיש בו גוסס, דהכי משמע לישנא דאסור ליכנס לבית וכו' משמע דוקא ליכנס אסור, אלא נכון להחמיר ולצאת, כי מדברי המרדכי ושאר פוסקים משמע דאין חילוק, עכ"ל הש"ך. ושוב כתב לי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל: הרי יש פוסקים כמ"ד במס' נזיר דכהן מוזהר מן התורה על גוסס ואף דנקטינן שאין איסור תורה, מ"מ יש גם לחוש שיבוא לידי איסור תורה ולכן כתב הש"ך שנכון להחמיר ולצאת, עכ"ל.

אך אם הגוסס עוד בהכרה ומפחד להישאר לבדו ויש חשש שאם ישאיר אותו לבדו יקרב את מיתתו בגלל הפחד, א"ל הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שאסור לכהן לצאת מהחדר. ועיין בפ"ת¹³⁹ דמותר לרופא כהן ליכנס לביתו של גוסס לעשות לו איזה רפואה אף אם יש רופא אחר שאינו כהן (עיין שם בנחלת צבי), וכ"כ בשו"ת חת"ס יו"ד סי' שלח דפשוט מביעא בכותחא דאפילו להפוסקים דכהן אסור ליכנס לבית הגוסס מעיקר הדין, מ"מ משום ספק פקוח נפש שרי. ויכנס ויעסוק ברפואתו אם אנו רואים שצריך

יצחק¹³³ וכן דעת הג"ר ישעיה פיק בשאלתנו להנודע ביהודה¹³⁴. אך הנו"ב עצמו דוחה את דבריו, ע"ש.

ועיין גם בחידושי בית הלוי¹³⁵ בשו"ת תורת חסד להגאון מלובלין¹³⁶ ובשו"ת ציץ אליעזר¹³⁷.

בנוגע לטיפול של חיי שעה בחולה אנוש, עיין בדברינו כרך א חאו"ח סי' שכט ס"ק ד ו-ה (עמ' תק, תקא).

(ט) אין רשאים ליפרד ממנו. מפני שהנפש משתוממת בשעה שיוצאת מן הגוף¹³⁸. וכותב הבית לחם יהודה בשם הספר חסידים: מי שיושב לפני החולה בשעה שנוטה למות ואין שם אדם אחר שיוודע בענין המת לעיין עליו מתי תצא נפשו ויפשוט אבריו ויעצים עיניו ויעסוק בו, והגיע זמן התפלה, אל יצא משם להתפלל.

כהן שנמצא לבד עם אדם גוסס, כתב לי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שצריך לצאת מהמקום. אך א"ל מו"ר הגרי"י נויבירט שליט"א דלכאורה צ"ע, דהא בשו"ע יו"ד סי' שע סע' א יש מחלוקת אם אסור או מותר לכהן ליכנס לבית שיש בו גוסס ופוסק הרמ"א ש"טוב להחמיר", ובש"ך ס"ק ד מובא שלדעת הב"ח מדינא צריך ליזהר ואין כאן מקום לפסוק לקולא, אך הש"ך עצמו כותב שאם יש גוסס, אין

ציונים והערות

(133) יו"ד ח"ב סי' קסב ואו"ח סי' יח ס"ק טו. (134) מהד"ת חו"מ סי' נט. (135) על הרמב"ם הל' רוצח פ"ב ה"ז ו-ח. (136) אהע"ז סי' מב ס"ק ה. (137) ח"ט סי' יז פ"ו ופ"י ס"ק ה. (138) ט"ז ס"ק ג. (139) סי' שע ס"ק א.

והוא יחידי (ומלכוד לעמוד על האדם צעעת (י) יליאת נשמה, שנאמר ויחי עוד לנלח לא ירחק כשתת כי ירחק חכמים ימותו וגו').

נשמת אברהם

צורך דחוף להנשים אדם שהפסיק לנשום ואין שום מיכשור בהישג יד, היא הנשמה מפה לפה (או מפה לאף). שיטה זו יעילה מאד, אך ידועה ברפואה רק מזה כ-40 שנה. השיטות שקדמו לשיטה זו היו מאד לא יעילות ויצאו מכלל שימוש. ומענין לראות אם יש מקור בחז"ל לביצוע הנשמה מפה לפה או מפה לאף.

שגורה בפי רבים שהמקור להנשמה מלאכותית הוא בשני המעשים המובאים בנ"ך. הראשון במלכים א פי"ז פסוקים יז-כד, שם מסופר על אליהו הנביא שהחיה את בן הצרפית, והשני במלכים ב פי"ד פסוקים יח-לז, שם מסופר על אלישע הנביא שהחיה את בן השונמית. והבה נעיין בדברי רבותינו ז"ל. ונתחיל מהאחרון ראשון, באלישע הנביא, שם כתוב מפורש בפסוק ב: וישב על ברכיה עד הצהרים וימת וגו', ושוב בפסוק לב: והנה הנער מת. וא"כ מדובר במעשה של תחיית המתים ממש ולא על הנשמה מלאכותית.

אך במעשה של אליהו הנביא, נחלקו הראשונים אם אמנם הילד היה מת או לא. כי הנה בפסוק יז שם כתוב: עד אשר לא נותרה בו נשמה. ועיין בדניאל פי" פסוק יז. ועיין בתוס' ¹⁴¹ שכותב: תימה לר"י היאך החיה (אליהו) בנה של האלמנה כיון

לרופא, וגדולה מזו, דאפילו אחר שהחלטנוהו מת, אם אירע שהרגישו בו שום נדנוד ורפרוף, ימהר הכהן ויחוש ויכנס משום ספק ספיקא דפקוח נפש. אמנם בענין אם יש רופא אחר שאינו כהן מפקפק שם משום דליכא מאן דס"ל כל התורה הותרה אצל פקוח נפש ורק דחוויה היא עי' ברא"ש פרק י"ה כ סי' יד. ולא ידענא מדוע לא הזכיר מהא דסימן רכא ס"ד דמבואר שם דזה לא תלי כלל אם הותרה ואם דחוויה, משום דלא מכל אדם זוכה להתרפאות, עכ"ל הפ"ת.

אגב, שמעתי מהגרש"ז אויערבאך זצ"ל שמה שמובא בחז"ל ¹⁴⁰ שרבי ישמעאל בן אלישע כהן הגדול נטל את ראשו הקטוע של רבן שמעון בן גמליאל והניחו בחיקו והיה בוכה וצועק וכו', לכאורה איך עשה את זאת, הלא היה כהן ואסור להטמא למתים. אך נראה פשוט שביקש לעשות זאת והרשו לו כדי להתלוצץ ללעוג ולצחוק עליו, ועל ידי זה נדחה רגע הריגתו (של ר' ישמעאל בן אלישע) בעוד כמה דקות, ועל זה מותר לעבור על כל איסורי תורה (פרט לשלושה החמורים), עכ"ד. ועיין בשו"ת אג"מ או"ח ח"ד סי' סט סע' ח.

(י) יציאת נשמה.

1. הנשמה מלאכותית. הנשמה מלאכותית בצורה שנעשית היום כשיש

ציונים והערות

(140) אבות דרבי נתן פל"ח ה"ג. (141) ב"מ קיד ע"ב ד"ה אמר. וראה פירושי של האג"מ להלן סי' שע ס"ק א.

נשמת אברהם

שכהן היה דכתיב ויתמודד על הילד וגו'¹⁴² ויש לומר שהיה ברור לו שיחייהו, לכך היה מותר משום פקוח נפש, עכ"ל, משמע שלדעת הר"י הילד באמת היה מת. ולא הבנתי את דברי קודשם, וכי יש מצוה של פקוח נפש במתים או מצוה להחיות את המת? אך עיין להלן מה שכתבתי בשם העמק שאלה ובשם הקובץ הערות. לעומת מה שכתבו התוס', עיין בתרגום שם¹⁴³ שכותב: לא יתבאש לה ולא ימות ברה. וכן כותב השיטה מקובצת¹⁴⁴ בשם תלמיד הר"ף: וי"ל דלא מת ממש אלא נתעלף והיינו דכתיב עד אשר לא נותר בו נשמה, ולמ"ד כהן אסור בגוסס, צ"ל כיון שהיה סופו לחיות כחי דמי וכו', ע"ש.

כותב הרמב"ם¹⁴⁵: וכן המות שם מיתה ושם החולי החזק וימת לבו בקרבו והוא היה לאבן, כלומר חזק חליו. ולזה באר בבן הצרפית ויהי חליו חזק מאד עד אשר לא נותרה בו נשמה שאלו אמר וימת היה סובל שיהיה חולי חזק קרוב למות כנבל בשמעו את הדברים. ואמרו קצת האנדלוסין כי נתבטלה נשימתו עד שלא הושגה לו נשימה כלל, כמו שיקרה לקצת חולי חלי השתוק ובהחנק הרחם עד שלא יגודדו אם הוא מת או חי ויתמיד זה הספק יום או יומיים וכו', עכ"ל. וכותב שם הפ"י שם טוב: ולזה ביאר בבן הצרפית ויהי חליו חזק, ק מאד וכו'.

להורות לנו שמת ויצאה נפשו ממנו. ואמרו קצת האנדלוסין, אמרו כי אף שנאמר בו לא נותרה בו נשמה כי לא מת אבל התבטלה נשימתו עד שלא נשארה לו נשימה כלל שהרי כתיב בדניאל ונשמה לא נשארה בי והוא ודאי לא מת. ודעת הרב כדעת האנדלוסין אלא שייחסו להם להעלים הענין, עכ"ל. אך כותב שם האברבנאל: המפרשים כולם נכשלו ואין עוזר וכולם הסכימו שהיה דעת הרב שבן השונמית לא מת וכו' ואמרו גם כן שדעתו היה שבן הצרפית גם כן לא מת וכו' ולזה ביאר בבן הצרפית ויהי חליו חזק מאד עד אשר לא נותרה בו נשמה, יורה שקדם לו חולי חזק ומת בסוף וכו'. והנה הפסוקים מורים על אמתת זה, שבבן הצרפית אמר ד' אלקי תשב נא נפש הילד הזה על קרבו, ומלת תשב תורה שהיה מת בהחלט כ"ש באמרו על קרבו וכו'. והביא מאמר האנדלוסין שאמרו על נבל שנתבטלו נשימתו כרי להודיע שהאנדלוסין לא יפרשו מיתה על כל חולי השתוק והחנק הרחם להיות בהם בטול נשימה וידמו למות המוחלט, הנה א"כ בבן הצרפית לא ספק הרב ולא ג"כ האנדלוסין למה שמצאו בהם זכרון חולי ולכן לא יפורש בהחלט ולמה יכחיש הרב פשוטי הכתובים האלה בעניני נס התחייה הזאת מיתר הנסים שבאו בתורה וכו', עכ"ל של האברבנאל. בעל השו"ת שואל ומשיב¹⁴⁶ מביא את

ציונים והערות

(142) רצ"ע למה לא שאל מהפסוק הקודם ויקחהו מחיקה ויעלהו, ועיין להלן בדברי הרדב"ז. וברוך שכינותי. (143) פסוק י. וראה ברד"ק שם פסוק יז. (144) על ב"מ שם. (145) מורה נבוכים ח"א פמ"ב. (146) בספרו

נשמת אברהם

השיטה מקובצת וכותב: ואני תמה מ"ש דלא מת ממש אלא נתעלף, הנה הרמב"ם במורה הביא כעין זה בשם האנדלוסין וכמה וכמה תלונות עוררו ע"ז רבני צרפת בעצמם, וגם בדברי התוס' לפנינו מוכרח כן שהרי כתבו דידוע שעתיד להחיות, והוא תימה דמ"מ כעת מת הוא ומטמא וא"כ הכי בשביל שיחיה אח"כ לא מקרי תחיית המתים טומאה כלל וכו', וא"כ עכ"פ דברי הרמב"ם מבוארים כרבני צרפת אשר התמרמרו עליו על פירושים כאלו וכו', עכ"ל. ובמקום אחר¹⁴⁷ הוא כותב: אבל באמת מכאן ראייה למ"ש המורה וכו', ואפודי ושם טוב כתבו שכן דעתו ובאמת שבדף סט נמצא החששא הלז גזירה שמא נתעלפה ע"ש ברש"י שנדמה למת וזהו חולי השיתוק וכו', עכ"ל.

בשו"ת רדב"ז¹⁴⁸ נשאל: למ"ד פנחס זה אליהו היאך נטמא להחיות בן הצרפית. תשובה: כמה דברים נאמרו בדבר זה, י"א שלא מת ממש והכי משמע מדכתיב עד שלא נותרה בו נשמה וכן נראה ממה שתרגם יונתן בן עוזיאל לא יתבאש לה ולא ימות ברה, משמע שעדיין לא מת והכי משמע נמי בסוף נדה¹⁴⁹ דאיבעיא להו בן השונמית מהו שיטמא, ומדלא איבעיא להו בבן הצרפית דקדים, משמע דס"ל דלא מת. ואין דרך זה נכון כלל דכתיב להמית את בני וכתוב ויאמר אליהו

ראה חי בנך והכי הול"ל ראי לא מת בנך. וגם דברי המתרגם אינם מכריחים דהכי קאמר ולא ימות ברה ולא ישאר ברה מת. והא דלא איבעיא להו בבן הצרפית, דילמא בעל הבעיא לא פסיקא ליה ונתברר בכמה מקומות בתלמוד ובמדרשות שאליהו החיה את המתים וכו'. והתוספות תירצו בפרק המקבל שהיה ברור לו שיחייהו לכך היה מותר מפני פקוח נפש, ע"כ. וקשה, חדא דאין סומכין על הנס, ותו דאם ברור לו שיחייהו אם כן לא היה שם פקוח נפש, ואם היה שם פקוח נפש אם כן לא היה ברור אצלו שיחייהו. עוד יש לפרש דלעולם לא נטמא אליהו, והא דכתיב ויתמודד על הילד לא על הילד ממש אלא סמוך לו כמו ועליו מטה מנשה, כדי שתהיה תפלתו בכוונה יתירה על הילד כמו ויעתר יצחק לד' לנוכח אשתו. וגם לזה קשה דכתיב ויתמודד על הילד, היה ראוי שישים פניו על הילד ויכוין מחשבתו בתפלתו על הילד, מה צורך להתמודד שפירושו שם מדתו למדת הילד. ותו דכתיב ויעלהו אל העלייה וסתם עליה בית מקורה הוא והרי נטמא באוהל וכו'. ותו שהרי נטמא במשא דפשטיה דקרא משמע שהוא בעצמו העלהו. עוד יש לפרש דהוראת שעה היתה כדי שיתקדש שם שמים על ידו וכו'. עוד יש לפרש דמת מצוה שאין לו קוברים היה והטומאה דחוויה היא אצלו¹⁵⁰. ולשני

ציונים והערות

דברי שאול על ב"מ שם. (147) על נדה ע"ב. (148) ב' אלפים רג. (149) ע"ב. (150) ולא הבינותי. הלא מת מצוה הוא רק לענין קבורה ולא לענין פקוח נפש. ובמיוחד שלא שייך פקו"נ במת.

נשמת אברהם

להראות ענוה ושלל להחזיק טובה ולומר דברי אמת וזה הפרט הכרחי עתה נוסף על מה שכבר ידעתי זאת לפני, עכ"ל. ועיין גם בבאר היטב¹⁵³.

כותב העמק שאלה¹⁵⁴: תימה לר"י היאך החיה אליהו בנה של הצרפית וכו', ולכאורה קשה למאי דייקי שהיה ברור האפילו משום ספק מותר, ולמש"כ נוחא דכיון שמת אינו בכלל אדם ואין מחללין את השבת אלא משום ושמרו בני ישראל את השבת, מוטב שיחללו שבת אחת וכו', וא"כ אינו אלא בודאי ולא בספק, ואע"ג שכתבנו דהותרה ס"ל דלא קיי"ל כרשב"א כלל, מ"מ יישבו שפיר דמאן דס"ל דאליהו כהן הוי ס"ל כרשב"א נובאמת היה אפשר ליישב בפשיטות ולומר דבן הצרפית לא מת ממנו ולא כתיב ביה מיתה אלא לא נותרה בו נשמה ואינו אלא מעין גוסס, והכי משמע בנדה פרק תינוקת בשאלת אנשי אלכסנדריא לריב"ח בן השונמית מהו שיטמא, ולא שאלו על בן הצרפית דקדמא¹⁵⁵, והכי משמע ברכה פ' האזינו דחשיב אלישע החייה את המת ולא חשיב את אליהו, אלא דבב"ר פ"ז חשיב את אליהו למחיה את המת וכ"ה בגמ' פסחים סח ע"א. והנראה דמדרשים חלוקין הן ואין הדבר ברור, עכ"ל.

כן ראיתי בקובץ הערות להגרא"ב ווסרמאן הי"ד¹⁵⁶ שכותב: וכ"כ תוס' פ' המקבל דהא דנטמא אליהו להתינוק

הפירושים האלו התמודד עליו ונגע בו ושניהם חדשתי אני, ועל הראשון אני סומך דהוראת שעה היתה, עכ"ל של הרדב"ז.

החיד"א בשו"ת חיים שאל¹⁵¹ מביא את הרדב"ז הנ"ל וכותב עליו: ומה שהקשה על התוס' לק"מ דהא דאין סומכין על הנס לא נאמר כלפי אליהו זכור לטוב דפשיטא טובא דעושין לו נס. ותו דמקמי שיגע בו ידע בדבר ד' שיחייהו. ומה שהקשה דאם ברור לו שיחייהו וכו', ל"ק דהיה ברור לו שיחייהו אם יתמודד עליו ממש ויכוין בכונותיו ויחודיו, ולא היה אפשר להחיותו מבלי שיטמא לו ואם יטמא לו ויתמודד עליו ברור לו שיחייהו, וא"כ אם לא היה נטמא היה פקוח נפש. אלא עדיין יש להעיר, דאף אם לא היה ברור לו שיחייהו רק היה ספק, היה יכול ליטמא דספק נפשות דוחה אפילו שבת החמורה, וי"ל דקושטא דמילתא קאמר וכו', עכ"ל החיד"א. ובספרו חומת אנך¹⁵² כותב החיד"א: ראה חי בנך, אפשר דכוונתו דמעיקרא לא מת אלא שנתעלף והוא חי ולא שהחייתו אותו, וזה שלא להחזיק גדולה וטובה לעצמו. עתה זה ידעתי וכו', אפשר דכוונתה זה ידעתי שהיה מת ואתה החיית אותו כי איש אלוקים אתה ודבר ד' בפין אמת שאפילו בענוה שעשית הדברים שאמרת אינם שקר אלא אמת שהוא חי, וזה בכלל השלמות

ציונים והערות

(151) ח"ב סי' מג או"ק ב. (152) על מלכים א סוף פרק יז. (153) אהע"ז סי' יז ס"ק א. (154) שאלתא קסז ס"ק יז. (155) ראה לעיל בדברי הרדב"ז שמביא את הגמ' הנ"ל ומתרצה. (156) סי' ט אות ח.

נשמת אברהם

להחיותו הוא משום פקוח נפש אף שלא מצינו מצוה להחיות מתים וכו', עכ"ל.

ולוא דמסתפינא הייתי מביא ראיה מהגמ' בחולין¹⁵⁷, שפשוט להש"ס לדמות את שלושת המקרים אחד לשני - המקרה של אליהו, המקרה של אלישע והמקרה של מלכים ב יג, שם מסופר על מת ממש שהשליכו בקבר אלישע, שחי וקם על רגליו. ורוצה הגמ' להביא מזה ראיה שהתקיימה ברכתו של אליהו לאלישע: ויהי נא פי שנים ברוחך אלי¹⁵⁸. ואם לא שגם בן הצרפית היה ממש מת והיה שם נס של תחיית המתים, מה ראיית הגמ'. ועיין ברש"י שם שכותב: פי שנים, אליהו החיה בן הצרפית ואלישע בן השונמית וכו'. ושוב, היינו דתניא, בתמיה, ואי משום ברכתא דאליהו היה צריך להחיות ממש כמו שעשה אותו שהחיה אליהו וכו', עכ"ל. וראה גם בגמ' סנהדרין¹⁵⁹: שלש מפתחות לא נמסרו לשליח וכו'.

וכל זה לא כתבתי אלא כדי להגדיל תורה ולהאדירה, כי למעשה אין שום ראיה מפורשת מכל זה להנשמה מלאכותית. כי הלא במקרה של אליהו, אפילו למאן דאמר שלא היה מת ממש אלא היה כעין גוסס וכמעט ולא נשם (עיין ברד"ק שם שלא הרגישו בו לא נשימה ולא דופק), מצב כזה אינו יכול להימשך יותר מכמה דקות, בו בזמן שבג"ך משמע שעבר הרבה יותר מכמה דקות - קודם כל

הדו-שיח בין אליהו הנביא ובין האם ואח"כ ויעלהו וישכבהו, ויקרא אל ד', ובסוף ויתמודד על הילד, וכותב רש"י נשתטח עליו. ודומני שאדם מבוגר שמשתטח על ילד שבקושי נושם (למ"ד שלא מת ממש), היה עוד יותר מפריע לפעולת שרירי החזה והבטן. וע"כ שאנן במעשה נסים עסקינן ולא בהנשמה מלאכותית. יתרה מזו, הלא לא מצאנו בכל המעשה שאליהו הנשים אותו או אפילו ששם פה לפיו. ואמנם במעשה של אלישע כתוב וישם פיו על פיו, אך לא כתוב שהנשימו (בנוסף לזה שלא ידוע לי על מי שאומר שלא היה שם ממש נס של תחיית המתים - פרט להרמב"ם מובא לעיל).

ומצאתי ראיה ומקור מפורש להנשמה מלאכותית בילקוט שמעוני¹⁶⁰: הגיעו (המרגלים) לחברון וכו' צווח בהם תלמי צוחה אחת ונפלו על פניהם ארצה, התחילו מנפחים בפיהם ומנשבים באפם עד שנתישבה דעתם עליהם, ע"כ. וכותב שם הזית רענן (הלא הוא המגן אברהם): מנפחים בפיהם, אנשי כנען היו מנפחים בפיהם כדי להחיותן.

ולשאלה איך אליהו הנביא נכנס לבית הקברות ראה בשו"ת יביע אומר¹⁶¹.

2. אינטובציה. אגב אציין גם זאת שפעולת האינטובציה (דהיינו הכנסת שפופרת לתוך הקנה דרך הפה או האף

ציונים והערות

(157) ז ע"ב וכן בסנהדרין מז ע"א. (158) מלכים ב ב:ט. (159) קיג ע"א. (160) פ' שלח לך יג פסוק וישלח אותם משה. (161) ח"א חיו"ד סי' י בהערה עמ' קצ.

סעיף ה מנהג (יא) לשפוך כל המים שאובים שבשכונת המת.

נשמת אברהם

כדי להנשים את מי שאינו נושם) היא גם דבר חדש יחסית שבשימוש בכמאה שנים אחרונות. והנה כותב בעל הטורים¹⁶²: שפרה ב' במסורה מתרי לישני, דין ואידך ברוחו שמים שפרה, כי דרך המילדות שלפעמים שהולד נולד מת, לוקחת המילדת שפופרת של קנה ומשימה תוך מעיו של הילד ומנפחת בו ומשיבת רוח לילד וזהו שפרה לשון שפופרת, עכ"ל.

(יא) לשפוך כל המים. כותב הש"ך¹⁶³: והטעם שידעו הכל שיש בו מקרה מות ולא יצטרך להודיע בפה ויהא מוציא דבה, ועוד שמלאך המות מפיל במים טפת דם, עכ"ל. ובבית חולים אינו נהוג לשפוך המים כשמת שם מישוהו, ולטעם הראשון של הש"ך ברור שאין אנו רוצים להודיע ליתר החולים שמת חולה כדי שלא יפול רוחם¹⁶⁴, אבל עדיין קשה לפי הטעם השני והלא חמירא סכנתא מאיסורא. אך כל מים שנשתנו ע"י בישול או ע"י תערובות (מיצים למיניהם) או שיש להם שם לווי או הפסד ממון או מים של מצוה, אין צריך לשפכן¹⁶⁵. אמנם עיין בחידושי רעק"א כאן שכותב: אפילו דיעבד שלשה

פת במים אלו, אסורים. וכותב הערוה"ש¹⁶⁶: ובודאי שטעם זה (השני) טפל לטעם הראשון, ותמיהני על כמה שמחמירים בזה הרבה כאילו היא גמ' מפורשת וכו', והרי אפילו בסכנות המבוארים בגמ' אמרו חז"ל ג"כ והאידנא דדשו בו רבים שומר פתאים ד' וק"ו במילתא כי האי וכו', ולזה נלע"ד להקל הרבה בדבר וכן ראיתי מגדולי הוראה וכו', עכ"ל.

וכותב המהר"ש ענגיל¹⁶⁷ לגבי שפיכת המים שבשכונת אשה שהפילה וז"ל: יש לומר דרך אחר שיצא לאויר העולם דיש רוב דהוי קיימא בזה שפיר יש לשפוך המים, אבל בנפל קודם שיצא לאויר העולם דבזה קי"ל דמה"ת צריכה חליצה כמו"ש ברי"ט אלגאזי דקודם שיצא לאויר העולם ליכא רוב דבני קיימא הן וכו'. עכ"פ בנפל ממש, היינו שהפילו אמו, דבכה"ג שיטת המהרי"ק דהבא אחריו חייב בבכורה וכו' ורוב הפוסקים הסכימו כשיטתו וכו', כמדומה לי שאין המנהג לשפוך את המים וכו', וע"כ המיקל יש לו על מה לסמוך, עכ"ל.

ציונים והערות

(162) שמות א:טו. (163) ס"ק ט. (164) ראה סי' שלו. (165) עיין בשדי חמד מערכת אבלות סי' קמו. שו"ת בית יצחק יו"ד ח"ב סי' קנ. שו"ת מהרש"ם ח"ג סי' שעה. שו"ת יביע אומר ח"א יו"ד סי' כג. ועיין באו"ח סי' תנה סע' א בהגה ומ"ב סי' רו סוס"ק כו. (166) סע' ט. (167) שו"ת, ח"ז סי' צה.